

Univerzita Karlova v Praze

Filozofická fakulta

Ústav politologie

Bakalářská práce

Michal Fejtl

Česká společnost na počátku normalizace

Czech society at the beginning of normalization

V Praze 2011

vedoucí práce: PhDr. Jan Bureš, Ph.D.

**Poděkování pracovníkům Národního archívu v Praze na Chodovci a PhDr. Tomáši
Vilímkovi, PhD.**

Prohlašuji, že jsem bakalářskou práci vypracoval samostatně, že jsem řádně citoval všechny použité prameny a literaturu a že práce nebyla využita v rámci jiného vysokoškolského studia či k získání jiného nebo stejného titulu.

V Praze dne 19. 4. 2001

podpis

ANOTACE

Práce pojednává o vlivu tří rovin na českou společnost po roce 1968. První rovinou je ideologie nového režimu, který se nazývá normalizační. Bylo možné lidi přinutit k loajalitě skrze marxismus-leninismus? A jaký ideologický základ měl normalizační režim v Československu, který měl legitimizovat jeho moc?

Druhou, a tou nejširší, rovinou je sociální politika státu. Již od roku 1945 se v Československu rozvíjí velká sociální síť, která má velké úspěchy především v oblasti konsolidace nového komunistického režimu na počátku 50. let 20. století. Po roce 1968 je však situace rozdílná, než o 20 let dříve. Tato kapitola se zaměřuje na jednotlivé okruhy sociální politiky a rozebírá jejich kladnou stránku, ale též negativní. Jaké úspěchy měla normalizační sociální politika a do jaké míry vedla ke konsolidaci posrpnové společnosti v Československu? Na druhé straně se text bude zabývat i negativním aspektem jednotlivých sociálních výhod nabízených režimem. Tato negativa posléze z velké části přispěly k pádu režimu na konci roku 1989.

Třetí kapitola se zabývá otázkou, do jaké míry byly na počátku normalizace silné trestní represe a jaký měly charakter. Sociální politika státu se v této části propojí s trestní represí a může velmi dobře ukázat charakter normalizační společnosti.

Normalizační režim na počátku 70. let potřeboval získat legitimitu své moci. Ideologie a trestní represe se začala spojovat se sociální politikou státu, která se stala pro normalizační vedení strany a státu hlavním středobodem své moci.

ABSTRACT

The thesis discusses the influence of three levels of Czech society after the year 1968. The first plane is the ideology of the new regime, which is called normalization. It was possible to force people to loyalty by Marxism-Leninism? And what ideological basis had the the normalization regime in Czechoslovakia, which was to legitimize his power?

Second and broadmost is the plane of the social policy of the state. Since 1945 a large social network is developing in Czechoslovakia that has a great success especially in the consolidation of the new communist regime in the early 50th of the 20 century. After 1968, the situation is different than 20 years ago. This chapter focuses on each single area of social policy and examines the positive sides, but also negative ones. What had normalization social policy succeed in and what was the extent to which it led to consolidation of postaugust society in Czechoslovakia? On the other hand the text will be dealing with the negative aspects of social benefits offered by the regime. These negatives then largely contributed to the collapse of the regime at the end of 1989.

The third chapter examines the extent of the early normalization strong criminal repression and their complexion. Social policy of the state in this part gets through with penal repression and may very well prove the character normalization society.

Normalization regime for the early 70 years needed to obtain the legitimacy of its power. Ideology and penal repression came to be associated with social policy of the state, which became a major focus of its power for the normalization leadership of the party and state.

OBSAH

1	ÚVOD	7
2	IDEOLOGIE.....	10
2.1	POUČENÍ Z KRIZOVÉHO VÝVOJE VE STRANĚ A SPOLEČNOSTI PO XIII. SJEZDU KSČ.....	10
2.2	STÁT „JAKOBY“	12
3	SOCIÁLNÍ POLITIKA STÁTU VERSUS LOAJALITA	14
3.1	MATEŘSTVÍ A ŠKOLSTVÍ.....	14
3.2	MZDOVÁ A SOCIÁLNÍ POLITIKA STÁTU	17
3.3	SPOTŘEBNÍ ZBOŽÍ	23
3.4	BYTOVÁ OTÁZKA.....	28
3.5	ZDRAVÍ.....	31
3.6	KULTURA.....	35
4	REPREZE A JEJÍ VLIV NA LOAJALITU OBYVATEL.....	42
4.1	VYPOŘÁDÁNÍ SE S OPOZICÍ.....	42
4.2	MIMOSOUDNÍ NÁSILÍ	45
5	ZÁVĚR	48
6	PRAMENY A LITERATURA	50
7	SEZNAM ZKRATEK.....	52

1 ÚVOD

Život v totalitárním státě není nikdy jednoduchý. V Československu, které již 20 let bylo socialistické, se po roce 1968 mnoho mění. Češi se „opět nadechli“ v Pražském jaru. Mohli konečně říct, co si myslí, co chtějí a co jim chybí. Žít bez příkazů strany a Moskvy, to byla vidina první poloviny roku 1968. Ekonomika slibně vyhlížela ve svých propočtech, že jí čekají ještě lepší léta, než po roce 1965. Politika se začíná dít veřejně, lidsky a pro lidi. Z českých občanů se stává opět občanská společnost. Ale krásný sen vždy končí tvrdým probuzením. 21. srpna 1968 po druhé hodině v noci ohlásil Československý rozhlas onu smutnou zprávu. Vojska překročila státní hranice, bez vědomí vlády a obrana již není možná. Začalo období, proti kterému se každý chtěl bránit. Téměř všichni věřili v Dubčeka¹ a že jeho reformy nezapadnou a sovětská vojska odejdou. Ale čas šel dále, politika se vyvíjela a k moci se na počátku roku 1969 dostává frakce KSČ, která stála mezi reformisty a radikály. Gustáv Husák², který je sice známý, ale jeho pohnutky v jeho pestrém životě jsou stále zatajeny. Je velká škoda, že tento představitel Československa, nikdy neodkázal nám, generacím budoucím, svůj pohled na politiku své doby. Jeho nástupem začíná normalizace a konsolidace života ve státě. Řečeno jinými slovy, začíná doba, kdy režim se plně začíná řídit příkazy z Moskvy a opět se začleňuje do „šedého“ východního bloku. K moci se dostávají ty struktury, které vsadily kartu na sovětskou invazi a kterým Pražské jaro mocensky nejvíce vzalo. Ale normalizace se vyznačuje jinou podobou než režim 50. let a éra Antonína Novotného³. Od roku 1970 se společnost začíná uklidňovat, pacifikovat a začíná se objevovat loajalita vůči režimu, který vyrostl ze sovětských bodáků. Co lidi přesvědčilo, aby již nevycházeli do ulic, nedemonstrovali za reformy, neagitovali za podporu Akčního programu, tak jako to bylo ještě v roce 1969? Byla to nová ideologie? Ta jak víme, byla jen stínem toho, co bylo v 50. letech. Ale nové stranické a vládní vedení muselo ideologicky zdůvodnit svou existenci. Další otázkou, co mohlo lidi pacifikovat, je represe. Mohla ta občany zastrašit a vytvořit z nich šedé postavy šedé doby? Znamé mnohé příklady z historie, že ani největší represe a násilí na lidech nezastaví odpor společnosti, proti své vládě.

¹ Alexandr Dubček: první tajemník KSČ 1968 – 1969; představitel Pražského jara

² Gustáv Husák: první a generální tajemník KSČ 1969 – 1987; prezident ČSSR 1975 – 1989; představitel tzv. normalizace

³ Antonín Novotný: první tajemník KSČ 1953 – 1968; prezident republiky 1957 – 1968; představitel post-stalinistické éry

Celé národy za druhé světové války se vzepřely svým fašistickým vládám, i proti okupační správě. I represe měly svou část „viny“ na normalizaci společnosti. Jako hlavní příčinou, na kterou se práce zaměří, jsou sociální výdaje státu a sociální příjmy obyvatelstva. To znamená, kolik stát, pod vedením Husáka, poskytl lidem ze svých prostředků na jejich sociální „pohodlí“, na to, aby vytvořil dojem, že v normalizaci se dá žít konzumně, stejně jako na Západě. Těmito prostředky si režim zavázal lidi, udělal s nich pouze konzumenta výdajů, které se staly „úplatkem za loajalitu“. Práce se bude zabývat právě tímto fenoménem doby z počátku 70. let. Proč byl normalizační režim z počátku tak úspěšný? Kolik vydal financí a prostředků na oblast služeb přímých i nepřímých. Jak se to projevilo na životní úrovni. To vše se komparuje s tím, jak klesal postupně odpor společnosti proti režimu a začala se rodit „šedá“ konzumní společnost nehledíce na veřejné záležitosti. Hlavní otázkou práce je především, jak se normalizační režim snažil lidi umlčet, jakými prostředky a zároveň, jaké problémy zakořenil již ve svém počátku, které znamenaly jeho pád 20 let poté.

V 50. letech přišel David Easton se svou systémovou teorií⁴. Na politický systém se vytvářejí požadavky. I společnost po roce 1968 měla své požadavky. To vedlo k nějakému rozhodnutí politiky. Tzv. na Input reagovala Outputem. Normalizační režim se snažil tyto požadavky, v co největší míře plnit a vyhovět jim. Jediné, co za to chtěl, Easton nazval podporou. Zpětnou vazbou poskytl společnosti to, co požadovala, v jaké podobě a kvalitě je již jiná věc, ale vyžadoval za to její loajalitu. Strana i vláda po roce 1969 toho plně využila. Použití právě Eastonovi systémové teorie je na místě, jelikož zjednodušeně naznačuje, čemu se práce věnuje. Výstupy i zpětné vazby, se děly i ve státě pod vládou jedné strany. Jak byl velký, na koho se zaměřil, k čemu směřoval, atd?

Aby se mohlo pracovat s tímto tématem, musí se především využít statistické tabulky a ročenky federálního statistického úřadu. Dále práce ekonomů, disidentů a vzpomínky obyčejných lidí. I když Československo bylo bráno, jako jedna republika, práce se zabývá pouze Českými zeměmi. Na Slovensku se režim vyvíjel zcela odlišně. Zde se normalizační režim etabloval rozdílně od Českých zemí a na jiném sociálním základě.

⁴ EASTEN, David; *The political system an inquiry into the state of political science*, Alfred A. Knopf, INC., New York 1953

Práce zkoumá, co mělo vliv na posrpnovou pasivitu a loajalitu obyvatelstva v Československu vůči normalizačnímu režimu. První kapitola se zaměří na ideologickou podstatu režimu, který nastoupil po příchodu vojsk Varšavské smlouvy. Jaký vliv měla ideologie KSČ na utváření „nové“ socialistické společnosti.

Druhá a také hlavní kapitola, pojednává o sociálním aspektu normalizace. Její pozitiva i negativa a vliv na myšlení a chování občanů konsolidované republiky. Jak využili noví představitelé režimu sociální politiku ve své normativní definici? Budování beztřídní společnosti, převzetí občanské zodpovědnosti za péči a práceneschopné členy společnosti státem. Jak působila koncepce sociálního zabezpečení přenesená na zaměstnavatele (tedy na stát) na společnost po roce 1969?

Poslední kapitola se věnuje trestní represí. Do jaké míry a v jaké podobě ovlivnila právě již zmiňovanou pasivitu a loajalitu obyvatel země.

2 IDEOLOGIE

K pochopení dané doby, se musí přistoupit k vysvětlení, jak režim obhajoval svou pozici ideologicky. Musel nějakým důvodem zdůvodnit svou existenci po roce 1969 a obyvatelé země na přísun ideologie ve své reálně socialistické podobě nějak reagovali. Proč ve výsledku musel režim přistoupit k „uplacení“ lidí, na rozdíl od toho, aby je přesvědčil svými slovy? V první části se text zaměří na ideologický základ, ze kterého vycházela celá normalizace a který se jako stín vznášel nad Československem až do listopadu 1989. Druhá část se zaměří na reakci obyčejných lidí, jak ideologii vnímali a jaký postoj k ní zachovávali.

2.1 POUČENÍ Z KRIZOVÉHO VÝVOJE VE STRANĚ A SPOLEČNOSTI PO XIII. SJEZDU KSČ

Tento dokument schválil Ústřední výbor KSČ 10. prosince 1970. Text byl faktickým potvrzením neměnné politiky strany a státu. Na dlouhou dobu se stal „biblí“ normalizačního režimu a jeho vliv na jakékoli reformy v 70. a 80. letech byl velmi markantní.

Text vyjadřuje, že politika státu a strany od ledna 1968 byla v krizi a vstup Varšavských vojsk pouze zachránil naši zemi před kapitalismem a imperialismem. S textem se vrací do politiky na začátku 70. let rétorika 50. let. Dějinné události, které obhajují postup KSČ o získání mocenského monopolu, hrdinské momenty strany za války a výstavba krásné společnosti. Ačkoli si Češi prožili léta uvolnění v 60. letech, kdy se do politiky a společenských věd navrací racionalistický pohled na svět, v roce 1970 se objevuje takto vysoce postavený text, jako základ nového režimu.

Z textu mezi řádky vyplývá, jak režim bude přistupovat k dějinám roku 1968 a tím k obhajobě své normalizační politiky. Jelikož Pražské jaro mělo především své centrum v hlavním městě, obviňuje právě „maloburžoazní vrstvy mezi městským obyvatelstvem“.⁵ Venkov byl v očích režimu méně vinný na událostech po lednu 1968, což se později mohl tento postoj strany projevit na životní úrovni na venkově.

⁵ *Poučení z krizového vývoje*; oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, Praha, březen 1971, str. 5

Text v zásadě obviňuje názory v lidech, než je samotné. Je to pochopitelné, jelikož nemohl obvinít celý národ ze zrady socialismu. Socialismus v pojetí nového režimu byl jednoduchý. 5 bodů, které byly na dvacet let neporušitelnými: „1) vedoucí postavení dělnické třídy a její avantgardy – komunistické strany, 2) úloha socialistického státu jako nástroje diktatury proletariátu, 3) marxisticko-leninská ideologie a její uplatňování prostřednictvím všech nástrojů masového působení, 4) socialistické společenské vlastnictví výrobních prostředků a zásady plánovitého řízení národního hospodářství, 5) principy proletářského internacionalismu a jejich důsledné uskutečňování v zahraniční politice, zejména k poměru k SSSR“.⁶ Toto je zásadních pět bodů vyjadřující povahu normalizačního režimu. Druhým hlavním bodem je nenápadný odstavec, který však skrývá cosi podstatného. „Každé rozrušení jejich (KSC) teoretických, třídních a internacionálních základů využívá ideový protivník. Zákonnitě to pak vede zprvu k pokusům o vylepšení či zdokonalování socialismu, a vede k vytváření falešných iluzí o socialistické skutečnosti, až nakonec ústí v odmítání a popírání socialismu vůbec“.⁷ Žádné reformy a žádné změny, to je význam těchto slov. Normalizace se „zabarikádovala“ ve vlastních řadách. Jen její socialismus je ten správný. Jugoslávský, čínský, rumunský typ a socialismus s lidskou tváří, to není pravý socialismus. Pravým je pouze ten, co je teď v Československu a v SSSR, je jím reálný socialismus.

Ve snaze nového režimu „odpustit“ lidem jejich hříchy v roce 1968, se v textu objevuje, že „pocitiví občané naší republiky, kteří vinou celkové dezinformace, nebyli s to rychle rozeznat skutečnou pravdu.“⁸ Režim sice vyloučil ze strany na desetitisíce členů a tím je vyřadil s jejich společenského života, i jejich rodiny, ale vůči většině dal lidem na výběr. Buď přijmou tuto ideologii a budou mít vše, co jim hodlá dát, nebo nebudou mít nic. Zdá se to velkorysé, ale režim si začal podřezávat vlastní větev tím, že z občanů udělal jen příjemce peněz, služeb a konzumu všeobecně. Jakmile nebude na to mít, lidé už nebudou chtít uznávat jedinou ideologii vycházející z jediného textu.

Ideologie reálného socialismu byla rozdílná od reality. Jak absurdní, že reálný socialismus byl vyhlášován hlavně proto, že je to něco co máme teď. To „teď“ byla pouze kulisa, kde není korupce, úplatky, fronty, výpovědi z práce, plná vězení, kde nejsou fronty, nouze o byty a žádné cestovní pasy a svobodné volby. I v textu najdeme obvinění Dubčekova režimu

⁶ tamtéž, str. 7

⁷ tamtéž

⁸ tamtéž, str. 9

z kariérismu, z ekonomického pádu a ze závisti. Ale to jsou příznaky Husákova režimu, který si sám sobě nastavil zrcadlo, ve kterém bylo vidět to dobré.

Bílák, tajemník strany, v Sofii v roce 1978 prohlásil: „Socialistický stát je hlavní vymožeností dělnické třídy“. ⁹ Novému režimu již nešlo o komunismus, ale o silný etatistický stát, který zde zůstane. Stát, který vytvoří závislost občanů na něm. Odumírání státu je tedy naivní a romantický postoj.

G. Husák se vyjádřil na téma humanizace socialismu, že jde o naivitu a politický romantismus. Občané republiky se museli smířit se situací, že režim se uzavírá do sebe a nikdo neví, kdy se změní. Jak se vyrovnat a přežít?

2.2 STÁT „JAKOBY“

Tento pojem se objevil v Esejích Miroslava Kusého.¹⁰ Pro obyvatelstvo představoval reálný socialismus schizofrenii. Režim si již nedělal nárok na vědomí a svědomí člověka, jak v 50. letech. Stačilo mu jen jeho chování na veřejnosti. V roce 1970 se začala hrát velká státní hra. Člověk na veřejnosti proti režimu nevystupoval, podporoval ho, když on to vyžadoval pro svou spokojenost. Občan nemusí být socialistickým člověkem, jelikož realita je jiná od ideálů, které se píšou v Rudém právu.

Režim dal jen jednu možnost lidem. Pokud ho budou podporovat v práci, na manifestacích, půjdou k volbám a nebudou mít kritické hlasy na schůzích, nechá je žít ve svém soukromí, jak oni chtějí. Nechá je, ať si postaví chaty v chráněné oblasti, rodinné domky z podnikového materiálu, dělat si „melouchy“ v pracovním čase, odcházet v pátek z práce kolem dvanácté a pracovní plán plnit pouze na papíře.

Normalizace byla divadelní hrou. Na jevišti byly krásné kulisy a herci hráli stejné hry stále dokola. Ale za kulisami byla šedá a špinavá realita, která se ale nikdy nesměla dostat na jeviště. Diváci byli nuceni se dívat na hru stále dokola a nemohli odejít, utéct do jiného sálu, kde je scéna propojena se skutečností a s diváky. Herci hrají, ale zároveň vidí do hlediště, co

⁹ KUSÝ, Miroslav; *Eseje*, Bratislava, Archa, 1991, str. 7

¹⁰ tamtéž: str. 20

kdo dělá a občas vybere jednoho z diváků, aby odešel s hlídačem pryč. Na druhou stránku přivírá oči nad tím, co diváci dělají pod sedadlem. Tam, kam herec ani hlídač nedohlédne, si divák přijde svobodný a přehrává si zde vlastní hru, svobodnou podle sebe. Ale pokud vykoukne opět ven mezi další diváky, kteří hru sledují, musí se chovat, jak vyžaduje scéna. Herci divákovu pozornost odmění nějakým dárkem, který si divák schová pod své sedadlo a je spokojený a čeká na další.

Člověk režimu splácí přiměřenou daň za svou existenci, a pokud na hru nechce přistoupit, ohroží svou i svých blízkých existenci. Musí být konformní, loajální a hlavně se moci neplést do jejich záležitostí. Sám člověk nečeká změny v dohledné době a sám k žádné také nepřispěje, jakákoli snaha o změnu mu přijde marná a pro něho samotného negativní. Občan, ale i moc se soustřeďuje na poziční obranu toho, co už mají. Obě strany ví, že to není ideální, ale ani jedna se nechce jakoukoli protiakcí vzdát toho mála, co již získali.¹¹ Změny a reformy ve společnosti by mohly ohrozit tak křehký systém uplácení obyvatel za loajalitu.

„Hra „jakoby“ nedemoralizuje jen moc. Rovněž tak zlobně působí na oba partnery, na celý národ.“¹²

Byla to tichá dohoda mezi mocným a bezmocným. Moc chtěla podporu a lid chtěl klid. Obě strany musely něco poskytnout té druhé, ačkoli moc byla vždy ve výhodě. Strana a vláda dala lidem klid, ale dala jim ještě něco více. Režim lidem poskytl v prvních letech své existence, více než pouhou ideologickou dohodu.

¹¹ tamtéž; str. 22

¹² tamtéž;

3 SOCIÁLNÍ POLITIKA STÁTU VERSUS LOAJALITA

Sociální politika normalizačního státu stála na základně normativního charakteru: „institucionální uspořádání směřuje k naplnění ideálu sociálního občanství“.¹³ Stát veřejně a zákonně garantoval sociální práva občanů. To již bylo zakotveno v socialistické ústavě roku 1960. Husákův režim si byl plně vědom velké síly sociálního zabezpečení na široké masy lidí. Výstavba nového socialistického řádu, po srpnovém zklamání, nepřipadala již v úvahu. Teorie, že sociální zabezpečení je jen přechodnou fází pro nový lepší společenský řád se stala na počátku 70. let velmi vyčpělou. Ačkoli se sociální politika oficiálně po roce 1969 neuznávala a opět přešla pod terminologii hospodářství, režim dokázal plně využít jejich výhod pro svou koncepci normalizace poměrů ve státě a konsolidace společnosti.

3.1 MATEŘSTVÍ A ŠKOLSTVÍ

Normalizační režim se především ve své politice „uplácení“ sociálními výhodami zaměřil na mladé rodiny s dětmi. Tam viděl právě svůj potenciál v tom smyslu, že si mohl tyto rodiny svou sociální politikou dlouhodobě zavázat.

Po roce 1970 dochází ke změně mateřské dovolené. Matky mohly na „mateřské“ být mnohem déle, až 3 roky, a zaměstnavatelé měli povinnost po ukončení mateřské dovolené, zaměstnankyni umožnit nástup do stejné funkce a platového výměru.¹⁴

Na jedné straně režim vyšel vstříc požadavkům zaměstnaným matkám a sledoval tím svou masovou podporu mladých rodin, na druhé straně to způsobilo velký výpadek pracovních sil v hospodářství. V roce 1970 bylo na mateřské dovolené 109 295 žen, v roce 1974 již to bylo 240 311.¹⁵ Tento výpadek pracovní síly se vyřešil částečně výstavbou mateřských školek. Velký vliv měla i populační exploze, ale režim především řešil výpadek žen z hospodářství.

¹³ RÁKOSNÍK, Jakub; *Sověťizace sociálního státu – Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*, Praha, Fontes, 2010, str. 31

¹⁴ JECHOVÁ, Květa: *Matky a děti, chtěné i nechtěné*; In: TŮMA, VILÍMEK; *Opozice a společnost po roce 1948*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009, str. 59

¹⁵ *Statistická ročenka ČSSR*; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 189

Zkrácení doby mateřské dovolené nepřicházelo v úvahu, jelikož by to kolidovalo se sociální politikou strany.

Propopulační politika státu měla ve svém základě sociálněpolitický ráz. Mateřský příspěvek zavedený v roce 1970, zvýšení přídavků na děti v roce 1973, půjčky mladým lidem s dětmi od roku 1973 a zvýšení jednorázové podpory při narození dítěte na 2000 Kčs v roce 1971, to vše mělo za cíl vytvořit „závaznou loajalitu“ mladých rodin vůči novému režimu.¹⁶ V roce 1970 se ve středočeském kraji vyplatilo na podpoře při narození dítěte na 14 989 mil. Kčs, v roce 1973 již tato částka činila 35 371 mil. Kčs. Na mateřský příspěvek šlo do tohoto kraje ze státní pokladky v roce 1970 5 503 mil. Kčs, v roce 1973 již 82 414 mil. Kčs.¹⁷ To mělo za následek, že se zvětšily výdaje státu na výchovu dětí (56% výdajů bylo ze státních struktur)¹⁸.

Jesle a školky začal režim masivně stavět od roku 1970. Tato výstavba měla ideologicky podpořit postavení strany a vlády vůči mladým lidem. V roce 1970 bylo 5 582 školek v ČSR, v roce 1975 jejich počet stoupl na 6 203.¹⁹

Z dlouhodobého hlediska se však nepodařilo výrazně snížit počet matek na mateřské dovolené a v druhé polovině 70. let přichází útlum výstavby školek a především snížení dávek pro matky s dětmi na mateřské dovolené. Útlum výstavby byl způsobem i snížením porodnosti. Režim se snažil matky donutit, pomocí školek a jeslí, aby se vrátily do pracovního procesu a tím zacelit jejich výpadek v národním hospodářství. Stát potřeboval zaměstnat, co nejvíce lidí, jelikož chtěl dosáhnout nějaké průměrné výkonnosti.

U základních škol se začal počátkem 70. let projevovat opačný trend. Jelikož starý školský systém měl mnoho „vesnických“ škol, kde politická kontrola a výchova žáků byla malá, začal normalizační režim s jejich rušením. V roce 1970 bylo v ČSR 6 994 škol a v roce 1975 jejich počet klesl na 5 908.²⁰ Zapojení dětí do mládežnických struktur režimu se tímto krokem zlepšila politická kontrola dětí, ale kvalita školství se zhoršila. U městských škol se započala dostavba a ze škol se stávají velké „molochy“, kde se v 70. letech tísnilo mnoho dětí.

¹⁶ KOL.; *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, str. 68

¹⁷ *Statistická ročenka Středočeského kraje*; Praha, KS ČSÚ, 1974, str. 317

¹⁸ KOL.; *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, str. 68

¹⁹ *Statistická ročenka ČSSR*; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 541

²⁰ tamtéž: str. 541

Například v Mariánských Lázních, se po zrušení škol v okolních obcích, tísnilo ve škole s kapacitou 1000 žáků až 1300 dětí.²¹

U středních a vysokých škol se na začátku 70. let objevil problém s učitelským sborem. Husákův režim se své čistce zaměřil právě na intelektuály. Profesorský sbor především na vysokých školách byl zdecimován. Strana se zaměřila na jiné stupně vzdělávání, než na vysokoškolské. Pokud vzdělávání základní, střední a učňovské dostávalo velkou finanční a ideologickou podporu, postavení vysokých škol oproti 60. letům kleslo. V roce 1965 bylo 38 vysokých škol, o deset let později toto číslo kleslo na 37. Počet studentů ve stejném časovém srovnání klesl o téměř 20 000 v Čechách a počet profesorů a docentů klesl mezi léty 1969 a 1972 o 300. V ČSR počet studentů rapidně klesl, na rozdíl od Slovenska, kde se počet žáků na vysokých školách zvýšil o 10 000.²² Nový režim již masivně od počátku podporoval slovenskou inteligenci a sociální vzestup Slovenska, proto se čísla zaměřují pouze na České země, jelikož vývoj na Slovensku byl zcela jiný. Zajímavostí je, že i když se počet českých studentů snížil, počet žáků ze zahraničí na počátku 70. let dosáhl svého maxima, přes 3000.²³ Nový režim nejen, že podporoval mladé rodiny, ale i mladé rodící se státy a vzdělávání jejich inteligence.

Režim se také zaměřil na mimoškolní aktivity žáků. Především jejich politickou výchovu. Směřoval tímto, aby rodiče mohli co nejdéle být v práci a tím pádem stát na počátku 70. let přebírá výchovu dětí z velké části do svých rukou.

Školní družiny mezi léty 1970 a 1975 vzrostly o téměř 21%, na úkor školních klubů, které byly populární v době „uvolnění“ v 60. letech. Letní tábory využilo v roce 1970 201 756 dětí, v roce 1975 již to bylo 260 921.²⁴

Dětské domovy na rozdíl od trendu zvyšování počtu dětí snižovaly lůžka až o 1000 lůžek v rozmezí let 1970 až 1975.²⁵ Počet dětí se v těchto zařízeních však zvyšoval. Na Slovensku byl trend zcela opačný. I domovy mládeže snížily počet lůžek o 60. Je to pochopitelné, jelikož režim podporoval rodinu a tímto krokem chtěl omezit „odkládání“ dětí do těchto zařízení, které byly i ekonomicky náročné.

²¹ *Hamelika*, časopis Mariánských Lázní; číslo 3, 2.2. 1973, str. 4

²² *Statistická ročenka ČSSR*; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 561

²³ tamtéž: str. 561

²⁴ tamtéž: str. 568

²⁵ tamtéž: str. 568

Z této kapitoly vyplývá, že normalizační režim si skrze vzdělávací systém chtěl zavázat mladé rodiny s dětmi. Proto se zaměřil na výstavbu školek, jeslí, atd. Dalším problémem bylo donutit právě zmiňované matky, aby se co nejdříve vrátily na své pracovní místo a zacelily tím nevykonnost národního hospodářství, reprezentované režimem, jako emancipace socialistické ženy. V oblastní základního a středního vzdělávání přijal taková opatření, která zvýšila finanční podporu těmto školám. To se projevilo i ve vysoké kvalitě středního vzdělávání. Vysokoškolské vzdělávání, na začátku normalizace díky velkým čistkám a preferenci ze strany vlády a strany o jiné stupně vzdělání, kleslo ve své kvalitě. Pouze 3,8% hrubého domácího produktu šlo na vysoké školy. Sociální politika zaměřená skrze školství měla svůj úspěch. Stát, jako výhradní provozovatel všech škol a školských zařízení, si lehce mohl zavázat rodiče dětí k poslušnosti. Na druhé straně ekonomická náročnost těchto zařízení byla vysoká. U mateřských školek se dotace na jedno dítě v polovině 70. let vyšplhalo na 500,- Kčs měsíčně.²⁶ To mělo za následek úbytek školek a zvýšení finančního podílu rodičů.

Stát ve své etatické politice přebírá výchovu dětí na svá „bedra“. V oblasti vzdělání byl normalizační režim úspěšný, ale za cenu obrovských finančních injekcí do tohoto sektoru.

3.2 MZDOVÁ A SOCIÁLNÍ POLITIKA STÁTU

Mzdy jsou důležitou součástí života všech lidí. Nový režim nastolený po roce 1969 si tohoto faktu byl velice dobře vědom, a tak se v rámci své politiky „konsolidace“ zaměřil na uklidnění poměrů v zemi pomocí mezd státních zaměstnanců, tedy většiny pracujících občanů.

V roce 1968 došlo k masovému uvolnění mzdových tabulek a platy zaměstnanců v lehkém průmyslu a ve vědeckotechnickém prostředí rychle vzrostly. Tento faktor byl způsoben odbouráním preferovaných odvětví národního hospodářství a platy se začaly vyvíjet živelně, do budoucna postupující ke kapitalistickému systému odměňování. Srpnová okupace a nástup Gustáva Husáka k moci přerušil tento vývoj. V časopisu Květy se 10. ledna 1970 objevuje článek „Proč vedoucí úloha strany na hospodářském úseku“. Odsouzení reforem Oty Šika a

²⁶ KOL.; *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, str. 68

ekonomické reformy roku 1968 článek plně podporuje a k liberálním reformám dodává: „ ..., sem patří zvyšování mezd, které v celostátním měřítku může podporovat inflaci, růst cen, jenž snižuje hospodářskou stabilitu celé země atd.“²⁷ Zdálo se, že dojde k narovnání mezd, podobně, jako to bylo před rokem 1967.

22. dubna 1971 předkládá předsednictvo ÚV KSČ návrh ověření přestavby základních mezd. Základním bodem bylo důsledné dodržování vedoucí úlohy strany nejen na poli centrálně plánované ekonomiky vůči podnikům, ale i centrální systém mzdové politiky. „ ... posílit úlohu centrálně stanovených mzdových tarifů jako regulátora společensky a ekonomicky odůvodněné výdělkové diferenciací mezi odvětvími, obory, podniky, skupinami, kategoriemi pracovníků a jednotlivci.“²⁸

Zvýšení mezd bylo velkorysé. V roce 1970 stát vydal na mzdy 226 358 mil. Kčs, v roce 1975 již necelých 300 000 mil. Kčs.²⁹ Pracovníci byli opět rozděleni do pracovních tříd, které se neměnily, bylo jich 17. Předpokládalo se, že z ideologického hlediska, se bude zvyšovat nejvíce mzda pracovníkům v nejnižších třídách, ale skutečnost byla zcela jiná. Například první pracovní třídě byla mzda navýšena o 15,9%, deváté o 20,2% a patnácté o 19,1%. Vyšší pracovníci, jako vedoucí na pracovištích a ředitelé dostali mnohem více „přidáno“ než obyčejní pracovníci ve výrobě. V průměru vzrostly mzdy z 1481,- Kčs v roce 1965 na 2153 v roce 1972, přičemž jenom mezi léty 1970 až 1973 rostly přibližně o 130,- Kčs ročně. Situace v uhelných dolech byla situace jiná, tam se navyšovalo nejvíce nižším důlním třídám (10 – 15%).³⁰ Režim se zaměřil na pracovníky s vyšším vzděláním na vedoucích pozicích k zajištění loajality vůči sobě. Prostá uklízečka se základním vzděláním si polepšila o 130 Kčs na 950 Kčs měsíčně. Mzda vedoucího provozu vzrostla o 410 Kčs a vyššímu úředníkovi o 650 Kčs. Ale největší nárůst v této mzdové reformě zaznamenali ředitelové a náměstci velkých podniků a generálních ředitelství. V průměru si platově polepšili o 1000 Kčs (I. kategorie organizace: 4 850 Kčs; IV. kat.: 6 500 Kčs).³¹

Na mzdách jde vidět, na koho se stát zaměřil. Zavázat si širokou vrstvu obyvatel na vedoucích pozicích, kteří byli pro zajištění konsolidace státu a společnosti nepostradatelní. Bohužel toto navýšení mezd mělo neblahé důsledky na vývoj hospodářství republiky.

²⁷ VEČEŘ, Jan; *Květy*, časopis, Praha, 10.1.1970, str. 25

²⁸ Předsednictvo ÚV KSČ; *Návrh na ověření přestavby základních mezd*, č.9574/21, 29.4.1971, str. 11

²⁹ *Statistická ročenka ČSSR*; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 513

³⁰ Předsednictvo ÚV KSČ; *Návrh na ověření přestavby základních mezd*, č.9574/21, 29.4.1971, tab. č. 1 a 2

³¹ tamtéž;

V pracovní morálce se ukázalo zvýšení, jako kontraproduktivní. Pracovníci nechtěli pracovat podle ideologických směrnic pod přísným vedením centrálního plánování, které nenabízelo žádnou seberealizaci pracovníka v podniku. Tím, že byla omezena pohyblivá složka mzdy (pohyblivá odměna) ³² nebyli pracovníci odměňováni za práci, za svou kvalitu a za svou účast na vzniku zisku podniku, ale na základě jednotných tabulek, bez ohledu na jejich výkonnost. To brzdilo hospodářství a výkonnost československého pracovníka. Snížení kvality práce pracovníka se ukázalo i v době nemocenských hodin. Výdaje na čerpání z nemocenského pojištění vzrostly mezi lety 1970 a 1975 ze 40 294 mil. Kčs na 51 737 mil. Kčs. ³³

Podniky, kde se podařilo „obejít“ centrální nařízení mezd (např. JZD Slušovice), byly označeny za „kapitalistické“ a byly systematicky napadány, jako nepřátelé státu. Stát si zajistil loajalitu obyvatel zvýšením jejich příjmové hladiny, ale obětoval za to ekonomický růst. Jakýkoli náznak nápravy znamenal, pro normalizační režim nové „semínko pražského jara“.

Zvýšení mezd o téměř 20% by bylo pro stát finančně velmi náročné a tak směrnice ÚV KSČ navrhla vládě, která toto později schválila, že zvýšení mezd budou hradit podniky samotné. „Podnik plně kryje z vlastních zdrojů zvýšené mzdové náklady spojené s úpravou základních mezd ...“ ³⁴ Strana měla obavy, že tento krok vyvolá růst cen, rozšířením kooperace, nevhodný výběr sortimentu a „obdobnými společensky nežádoucími formami“. Podniky se tímto krokem staly „zajatci“ svých vlastních zaměstnanců a byly nuceny obcházet toto mzdové navýšení falšováním plánů výroby. Plná zaměstnanost zatěžovala hospodářství a zvýšení mezd s tak razantním krokem znamenalo pro podniky zastavení jakéhokoli technického vývoje ve své výrobě. To znamenalo zvýšit vývoz našich výrobků, což znamenalo, že pokud v roce 1965 se vyvezlo zboží v hodnotě 2 689 mil US \$, v roce 1973 již to bylo 6 137 US \$ (pouze mezi roky 1970 a 1975 byl nárůst vývozu o 100%). ³⁵

Ředitelé jednotlivých podniků se také dostali do svízelné situace. Jelikož stát a strana požadovaly především sociální klid na pracovištích, vedení podniku bylo nuceno ustupovat stále větším požadavkům zaměstnanců na úkor výroby a tím i celého hospodářství. Pětileté

³² Předsednictvo ÚV KSČ; *Návrh na ověřování přestavby základních mezd*, č.9574/21, 29.4.1971, str. 5

³³ *Statistická ročenka ČSSR*; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 513

³⁴ Předsednictvo ÚV KSČ; *Návrh na ověřování přestavby základních mezd*, č.9574/21, 29.4.1971, str. 2-3

³⁵ KOL.; *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, str. 89

plány byly běžně upravovány tak, aby na papíře vše souhlasilo s plánem, ačkoli skutečnost byla jiná. Vedoucí činitelé závodů „lobovali“ u Státní plánovací komise, aby jim byl dán větší prostor pro výdaje v sociální oblasti zaměstnanců a menšího požadavku na výrobu. Mzdová politika utrpěla velkou ránu. Přestože nové vedení ÚV KSČ chtělo docílit jednotných mzdových tarifů pro celou republiku, „usmiřování“ pracovníků řediteli podniků se projevilo v překročení mzdového plánu. Pokud v roce 1971 byly peněžní příjmy překročeny o 0,4 mil Kčs, v roce 1972 již to bylo 3,6 mil. Kčs a v roce 1973 7,2 mil. Kčs.³⁶ Ve svém důsledku to znamenalo, že lidé dostali mnohem větší mzdu, navzdory tabulkovým rozřazením. Ale hospodářství státu, které se opět orientovalo na východní trhy, nemohlo uspokojit tak velkou kupní sílu obyvatel. Je důležité vědět, že příjmy některých lidí byly ještě zvětšeny o tzv. „melouchaření“, kterým si lidé nahrazovali svou nezainteresovanost na větší výrobě ve svém podniku. Tyto příjmy z „melouchů“ vzrostly například ve Středočeském kraji z 202 mil. Kčs na 238 mil. Kčs mezi léty 1971 až 1973 (v roce 1961 to bylo pouze 59 mil. Kčs).³⁷

Stát a vedení KSČ docílili sociálního smíru s obyvatelstvem z velké části pomocí mezd. Ale vzniklo něco, s čím představitelé státu nepočítali. Normalizační trh nebyl připraven na takové příjmy obyvatel a nedostatkové zboží a služby se nepodařilo odbourat, ba naopak (viz Spotřební zboží) se po roce 1969 některé zboží z pultů začalo vytrácet. Nerealizované peněžní výdaje obyvatelstva se staly novým problémem po celou dobu trvání Husákova režimu. V praxi to znamená, že ačkoli lidé mají mnoho peněz, nemůžou je za co utratit a tak si je ponechávají na vkladních knížkách, či doma v „hrnečku“. V takovéto situaci se ekonomika a vnitřní hospodářství státu se nehýbe a nedochází k návratu výdajů státu zpět. V roce 1969 se nerealizované peněžní výdaje pohybovaly kolem 5 799 mil. Kčs, v roce 1971 (po zvýšení mezd) 10 316 mil. Kčs a v roce 1973 to bylo neuvěřitelných 15 438 mil. Kčs.³⁸ Socialistický trh nemohl poskytnout lidem adekvátní zboží k výši jejich příjmů. Mezi léty 1970 a 1977 se snižují výdaje obyvatelstva za nákupy a zboží, ačkoli propuká tzv. „konzumní socialismus“.³⁹ Lidé si zboží a služby kupují v tzv. „černé zóně“, která se vytvořila, jako paralela k oficiálnímu nedostatkovému trhu. Obyvatelstvo českých zemí si své peníze vkládá na vkladní knížky. V roce 1974 tyto vklady byly v hodnotě 77 571 mil. Kčs a v hotovosti

³⁶ KOL.; *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, str. 71

³⁷ *Statistická ročenka Středočeského kraje*; Praha, KS ČSÚ, 1974, str. 267

³⁸ KOL.; *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, str. 71

³⁹ Zvyšují se naopak výdaje za služby a za potraviny; *Statistická ročenka ČSSR*; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 512

uložené doma 2 524 mil. Kčs. Vklady na účty stále stoupaly a v roce 1978 dosáhly 100 907 mil. Kčs.⁴⁰

Normalizační režim zvýšením mezd docílil relativního sociálního smíru s obyvatelstvem. Ale cena, kterou za to dal, byla až příliš vysoká. Nevýkonnost ekonomiky, pracovní výkonnost československého pracovníka stagnovala (plnění výkonnostních norem mezi léty 1970 a 1973 stouplo nevýrazně ze 129% na 132%, což nereflektovalo 20% zvýšení mzdy)⁴¹, výdaje na mzdové prostředky vzrostly, zatížili se podniky sociálním zabezpečením zaměstnanců, pokles dovozu a vzestup vývozu, pokles kvality výrobků a množství. Ten největší problém v mzdové politice nového režimu byl v „... nenasycenosti potřeby, u jiných nedostatek zboží na trhu. ... šlo o neschopnost výroby reagovat na požadavky a zájem spotřebitele. V této oblasti se ohlašovala změna: vybavenost rodin základními průmyslovými výrobky pro domácnost se téměř dovršila, ...“⁴²

„Dobře připravená, politicky a organizačně zabezpečená přestavba, může pozitivně ovlivnit proces ekonomické konsolidace, ...“⁴³ – to byla stěžejní věta v rozhodnutí ÚV KSČ o zvýšení mezd. Rapidní navýšení mělo především opět „uplatit“ obyvatelstvo za jejich loajalitu. To se povedlo, ale ekonomická konsolidace se nedostavila a ekonomika ČSSR se dostávala do stále větších problémů, které začaly na konci 80. let ohrožovat i samotnou sociální politiku státu, která byla hlavním stimulem obyvatelstva vůči režimu.

Zde také se stojí zmínit o důchodech na počátku normalizace. Všeobecně se dnes tvrdí, že důchodci byli v této době zaopatřeni státem velmi dobře. Realita je však jiná. Starobní důchody se sice zvyšovaly těm lidem, kteří stáli na jejich dolní hranici, ale v globálním výsledku jejich výše, k zmiňovanému zvýšení plátů, klesla. V roce 1963 činila výše důchodu 60,8 % průměrné mzdy, v roce 1970 se tento podíl snížil na 49,2% (954 Kčs) a stále klesal.⁴⁴ Nový režim měl jiné priority, především vůči mladým lidem. Snižovala se i kvalitní péče o důchodce a ti byli „odstrkovaní“ na okraj společnosti. Z tohoto důvodu pracovalo v roce 1970 až 30% lidí po dosažení starobního důchodu. Tito lidé se na celkové zaměstnanosti podíleli

⁴⁰ *Statistická ročenka ČSSR*; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 172

⁴¹ KOL.; *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, str. 76

⁴² tamtéž; str. 71-72

⁴³ Předsednictvo ÚV KSČ; *Návrh na ověření přestavby základních mezd*, č.9574/21, 29.4.1971, str. 11

⁴⁴ Předsednictvo ÚV KSČ; *Záměry přestavby důchodového zabezpečení pracujícím*, č.9573/2, 29.4.1971, tab. 1

více než 12%.⁴⁵ V Českých zemích vyplácel stát 1 501 mil. Kčs na starobní důchody v roce 1970. Ze statistické tabulky jde vidět, že mezi léty 1970 a 1975 klesly výdaje na invalidní, sirotčí a vdovské důchody.⁴⁶ Porovnání s 60. lety se velmi zhoršila kvalita důchodového věku, především nezájmem státu řešit tuto problematiku. Předsednictvo ÚV KSČ se ve svých záměrech přestavby důchodového zabezpečí z 29. dubna 1971 shoduje na problémech v této sociální oblasti, ale vydává rozhodnutí, že: „Není však možné tuto částku uvolnit najednou, mimo jiné také proto, že budou řešeny i jiné naléhavé otázky sociální politiky, jako jsou např. propopulační opatření.“⁴⁷ Husákův režim se ve své politice, především v otázce sociální politiky, zaměřil na produktivní vrstvu společnosti a otázku důchodců zcela odsunul do pozadí. S tímto dědictvím se vyrovnáváme do dneška a zcela jsme tento problém ještě nevyřešili.

V této době existovali takoví důchodci, kteří si užívali tak vysokého důchodu, který překonával průměrný plat v Československu. Komunističtí funkcionáři, kteří dosáhli v této době důchodového věku, měli stanoven svůj starobní důchod kolem 2000 Kčs⁴⁸, což v porovnání s průměrným důchodem 954 Kčs vyvolávalo vášně u obyvatelstva. Uvádí se, že mezi léty 1957 – 1990 bylo přiznáno těchto „nadstandardních“ důchodů mezi 20 – 30 tisíci.⁴⁹ Ačkoli stouply důchody mezi roky 1965 a 1970 o necelých 200 Kčs, toto navýšení nebylo adekvátní k zvýšení mezd na počátku 70. let a důchodci v období normalizace se dostávali na pokraj chudoby, díky nezájmu nového režimu o ně. Ve své sociální a mzdové politice se Husákův režim zaměřil na produktivní lidi, skrze které chtěl legitimizovat a upevnit svou pozici v posrpnovém státě.

Společenská spotřeba obyvatelstva mezi léty 1970 a 1973 stoupá enormním tempem. Stát vynakládá stále více finančních prostředků na výrobky pro obyvatelstvo, které byly zdarma. Pokud objem těchto výrobků byl v roce 1961 163 mil. Kčs v roce 1970 to je 209 mil. a v roce 1973 již 235 mil. Kčs. Objem nevýrobních služeb zdarma stoupl mezi léty 1961 až 1971 o 70% a v roce 1973 se dostal na 1 960 mil. Kčs., což je nárůst o 130% oproti roku 1961 (výše

⁴⁵ KOL.; *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, str. 68

⁴⁶ *Statistická ročenka ČSSR*; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 601

⁴⁷ Předsednictvo ÚV KSČ; *Záměry přestavby důchodového zabezpečení pracujícím*, č.9573/2, 29.4.1971, str. 7

⁴⁸ Sekretariát ÚV KSČ; *Úprava důchodů*, č.645/25, 7.9.1971, příloha IV

⁴⁹ RÁKOSNÍK, Jakub; *Sovětzace sociálního státu – Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v ČSR*, Praha, Fontes, 2010, str. 305

uvedené údaje se týkají Středočeského kraje).⁵⁰ Spotřební zboží se stává důležitou komoditou pro upevnění pozice normalizačního režimu.

3.3 SPOTŘEBNÍ ZBOŽÍ

Nový režim musel využít pro „smíření“ se společností i další stimuly, a tím bylo i spotřební zboží. Nadcházející konzumní společnost již chtěla další výrobky, které by zvýšily její životní úroveň. ÚV KSČ se podrobně po roce 1969 zabývalo jak cenou, tak množstvím výrobků, které byly k dostání na trhu. Stoupla také kupní síla obyvatelstva a vláda a strana musela reagovat tak, aby zvýšení mzdy zaměstnancům nevyznělo v jejich poptávce nadarmo. Výše nových cen a množství výrobků měla zásadní vliv na postoj společnosti k novému režimu, ale objevily se s tímto krokem takové problémy, které eskalovaly na konci 80. let v zásobování. Vstřícná politika cen a zásob v obchodech přispěla k fenoménu „konzumního socialismu“, ale z dlouhodobého hlediska byla neudržitelná.

V květnu 1971 došlo ke snížení maloobchodních cen. Předsednictvo ÚV KSČ schválilo text, který jasně ukazuje, k čemu takový krok měl sloužit. „Snížení maloobchodních cen, které bylo umožněno celkovou konsolidací našeho hospodářského i politického života, mělo mimořádně příznivý ohlas u občanské veřejnosti a účinně podpořilo důvěru obyvatelstva v další hospodářský i politický vývoj. Řadí se tak k důkazům o správnosti a reálnosti politiky nového vedení strany i státu, nastoupené před dvěma lety.“⁵¹ Nový režim si tento krok připsal na své konto. V realu se toto mohlo uskutečnit díky hospodářskému oživení nastoupené v 60. letech. Díky reformám v letech 1967 a 1968 se hospodářství státu ocitlo na stoupající křivce a normalizační režim využil této příznivé situace.

Ačkoli byla dovršena vybavenost rodin základními průmyslovými výrobky v průběhu 60. let, nový režim nestačil reagovat na novou spotřebitelskou orientaci. V komoditě potravin a stravování se ceny zakonzervovaly, což mělo příznivý ohlas u veřejnosti. Centrální plánování nebylo ale schopno reagovat na poptávku společnosti. Sice nový režim ceny zakonzervoval, na druhou stránku se snížila, jak kvalita například mastných výrobků, tak i množství dodané na pulty obchodů. S narůstající potřebou valut se mnoho kvalitních výrobků z masa vyváželo,

⁵⁰ *Statistická ročenka Středočeského kraje*; Praha, KS ČSÚ, 1974, str. 267

⁵¹ Předsednictvo ÚV KSČ; *informace o vlivu snížení maloobchodních cen ...*, č. 1295/21, 15.12.1971

především do Rakouska a SRN.⁵² Cena, ačkoli neměnná, byla pro obyčejného člověka s průměrným platem stále velká. Například kilo vepřového stálo v průměru 30 Kčs.⁵³ U základních ostatních výrobků, jako pečivo, cukr a brambory byly ceny sníženy a to vyvolalo kladný ohlas u veřejnosti, na rozdíl od roku 1968, kdy ceny rapidně stoupaly. To vše mělo za cíl uspokojit a uklidnit společnost, ale na druhou stránku dotované ceny těchto základních komodit znamenaly silnou finanční zátěž pro státní pokladnu.

U průmyslového zboží se situace vyvíjela podobně. ÚV KSČ se zabývalo především oděvními výrobky, kterých bylo stále nedostatek. Zastavení dovozu kvalitní bavlny ze zahraničí znamenalo snížení kvality a množství těchto komodit. Ačkoli v květnu 1971 došlo ke snížení cen textilních výrobků a obuvi, došlo na druhou stránku i ke snížení výroby a zásob v obchodech. Předsednictvo ÚV KSČ kritizovalo nedostatek spodního prádla pro ženy. Jedinou reakcí na tuto situaci bylo sice snížení ceny, ale i zásob na trhu (z 450 tis. v roce 1970 na 242 tis. ks. v roce 1971).⁵⁴ Tento problém se nikdy neměl dostat na veřejnost a vedení strany prezentovalo jen tu část, která pojednávala o snížení cen textilií. Centrální plánování v tomto odvětví nedokázalo reagovat na poptávku a do roku 1989 přetrvávali problémy nastolené po roce 1970, způsobené neinovací výrobou a nízké kvalitou vstupních materiálů výroby.

Režim se soustředil na průmyslové zboží v oblasti domácích spotřebičů. Zde nové vedení státu zaznamenalo u veřejnosti velký úspěch v počátku své vlády. Snížení cen u chladniček, sporáků a dalších výrobků dovršilo vybavenost domácností. Především se objevila nová vlna automobilismu a Husákův režim reagoval hbitě. Zahájení nové výroby ve Škoda AZNP umožnilo zvýšení výroby automobilů Š 1000 a tím i snížení ceny z 69 tis. Kčs na 63 tis. Kčs. Začala doba „konzumního socialismu“, kde každá rodina má své auto. Snižovaly se ceny i ostatních automobilů. Fiat 800, Renault, Fiat 125 a další zlevnily v průměru o 5 tis. Kčs. Na trh se dostala novinka v podobě VAZ 2101 – Žiguli, jehož cena byla stanovena na 65 tis. Kčs. Lidé přivítali tyto změny kladně a režim toto využil ve svůj prospěch. Na druhou stranu otevření trhu s touto komoditou zapříčinilo odhalení nepřipravenosti automobilové výroby. V první polovině roku 1971 bylo nevyřízeno na 11 718 objednávek. Dalším problémem bylo zastavení investic do inovace výroby čs. automobilů a zastavení vývoje nových typů aut a jejich technického řešení. Škoda 1000, ačkoli již pro mnohé dostupná, byla ve své době

⁵² *Statistická ročenka ČSSR*; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 656

⁵³ *Statistická ročenka ČSSR*; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 248

⁵⁴ Předsednictvo ÚV KSČ; *informace o vlivu snížení maloobchodních cen ...*, č. 1295/21, 15.12.1971

zastaralým typem vozu. Dodávky nových typů ze zahraničí, především ze západu byly po roce 1970 zcela zastaveny v důsledku re-orientace na vývoz než dovoz. Po roce 1970 se již na trhu neobjevují značky jako Toyota, či SAAB.⁵⁵ Snížení cen aut a domácích spotřebičů příznivě naklonily veřejné mínění o normalizačním režimu, na druhou stránku zastavení investic a zaměření se na výrobu pouze jednoho typu výrobku znamenalo, že obyvatelstvo bylo rychle nasyceno a začalo se poohlížet po jiných zahraničních komoditách. Nový režim nebyl schopen z dlouhodobého hlediska reagovat na zvyšující se poptávku po jiných a kvalitních výrobcích.

Maloobchodní obrat se zvedl z 171,1 mld. Kčs v roce 1971 na 205, 2 mld. Kčs v roce 1974. To ale bylo právě vyvoláno obnovením zastaralých a nekvalitních výrobků. Nasycení trhu bylo tedy rychlé a pomalá inovace výrobků zapříčinila navýšení neprodejních zásob zboží v obchodech (mezi léty 1970 a 1975 byl tento přírůstek neprodejních zásob ve státních obchodech 10 746 mil. Kčs).⁵⁶

Snížení, či zmražení cen potravin a průmyslového zboží ve svém počátku splnilo svůj účel. Režim se reprezentoval, jako garant nízkých cen a dostupnosti zboží pro všechny. Pranýřoval reformní změny v roce 1968, kde ceny se nekontrolovaně zvyšovaly. U značné části veřejnosti tento krok měl pozitivní ohlas. Nikdo však nevěděl, že tato politika nízkých cen má své i negativní důsledky, které se projevily o několik let později. Nekvalitní výrobky, zmenšení zásob nejvíce poptávaného zboží, nedostupnost západních výrobků, zastavení inovace a neschopnost zajistit větší výběr sortimentu – to byl důsledek snížení cen. Podniky, které měly monopol na svůj výrobek, se začaly chovat tak, že nereagovaly na poptávku obyvatel a poptávku si určovaly podle sebe na základě přísunu základních materiálů a surovin. Odběratel na počátku normalizace byl „uchlácholen“ snížením cen a zvýšením zásob, které se později snížily, a dodavatel předával svou vnitřní chaotičnost výroby svým odběratelům.⁵⁷

Normalizační režim se vydal cestou snížení maloobchodních cen a jejich následným zmrazením, ale i snížením počtu prodejen. Ze statistických materiálů je patrné, že centrální plánování nemohlo uspokojit poptávku obyvatel, ale i prodejen, které se v 60. letech velmi

⁵⁵ tamtéž; příloha č. 4

⁵⁶ KOL.; *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, str. 72

⁵⁷ TUREK, Otakar; *Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995, str. 67

rozšířily a nabízely rozdílný sortiment. Například ve středočeském kraji mezi léty 1970 a 1972 klesl počet prodejen hraček a sportu z 16 na 2, prodejny auto-moto z 30 na 25, ačkoli se rapidně zvyšovala poptávka po automobilech, u benzínových pump byl pokles ze 112 na 93 a smíšených prodejen z 1729 na 1713 (ty se režim snažil nahradit nákupními středisky, které ale nabízely stejný sortiment).⁵⁸ Jediný nárůst zaznamenaly kiosky a tabáky, což souvisí s nárůstem spotřeby alkoholu a cigaret na počátku 70. let. (viz kapitola Zdraví)

Zajištění vánočního trhu bylo vždy prioritou pro vedení KSČ. Ani v roce 1971 tomu nebylo jinak, a tak by bylo na škodu se nezmínit o vztahu lidí a nového režimu v tomto období. Zásobování trhu na Vánoce bylo vždy, jakousi prověrkou schopnosti režimu zajistit dobré zásobování trhu.

Na konci roku 1971 bylo důležité zásobovat trh tím nejlepším, co bylo k dispozici. Z ideologického hlediska nebylo přípustné, aby na Vánoce byl nedostatek zboží, větší než před rokem 1969. Předsednictvo ÚV KSČ se detailně zabývalo tímto problémem 15. prosince 1971. Z materiálů je jasné, že zajištění vánočního trhu mělo dokázat správnost konsolidace společnosti a hospodářství po roce 1969. I když se režim snažil zajistit všechny možné výrobky, ukázalo se, že v systému obnoveného plně centrálně plánovitého hospodářství se ukázaly chyby. V masných výrobcích se ukázal malý nedostatek. Vláda vynaložila o 10% vyšší valutové fondy na dovoz jižního ovoce a do republiky se dovezlo o 21% více lískových jader. U průmyslového zboží došlo k navýšení zásob v obchodech. Celkově by se mohlo zdát, že nová vláda a vedení strany dokáže lépe zásobovat toto období, než vlády minulé.⁵⁹

Na druhou stránku zůstalo obyvatelstvu zatajeno to, že se objevily takové skutečnosti v podnicích, které nabouraly centrální plán a tím i zásobování. Přesměrování zahraničního obchodu na socialistické země zapříčinilo, že byl náhle akutní nedostatek bavlny a nejen té kvalitní. Dodávky ze zahraničí pleteného prádla klesly z 48 mil. Kčs na 43 mil. Kčs, při situaci, kdy v roce předchozím již byl nedostatek tohoto zboží na trhu.⁶⁰ Lidé museli tedy na svetry, či košile čekat větší a delší fronty. Klesla i zásoba pánské a dětské obuvi. Normalizační režim nebyl schopen zajistit dodávky ze Svitů Gottwaldov, ani přes značné naléhání a sankce.⁶¹ Odůvodnění tohoto nedostatku bylo, že podnik nemá dostatek surovin na výrobu stanového plánu. Konsolidace a utužení plánovaného hospodářství se odrazilo nejen

⁵⁸ *Statistická ročenka Středočeského kraje*; Praha, KS ČSÚ, 1974, str. 247

⁵⁹ Předsednictvo ÚV KSČ; *Informace o zajištění vánočního trhu*, č. 1313/21, 15.12.1971

⁶⁰ tamtéž; str. 3

⁶¹ tamtéž; str. 4

na obuvi. Ženy si v roce 1971 musely odřít i některé kosmetické výrobky, na které byly zvyklé z 60. let. „Nedostatky v zásobování se projeví i u některých kosmetických výrobců, kterých chybí ve 4. čtvrtletí cca 68 mil. Kčs.“⁶² Příčinou byla chyba v plánování. Podnik, který měl vyrobit obaly pro tyto kosmetické výrobky, je nevyrobil, jelikož mu nebylo „naplánováno“ je vyrobit. Tak očerňované období, kdy se nehledělo na plán a vyrábělo se podle poptávky podniků mezi sebou, se v tomto světle ukázalo, jako období prosperity a dostatku. Ale to mělo zůstat z ideologického hlediska veřejnosti utajeno. Jediné, co na pultech v oděvních obchodech bylo dostatek, byly nátělníky a dámské kalhoty z dovozu. K zajištění spokojenosti se ÚV KSČ zabýval i tím, jak mají být rychle provedeny vykládky zboží z vagónů a expedice těchto výrobků do obchodů.⁶³ To ale nedokázalo zachránit začínající krizi v centrálně plánovém hospodářství. Normalizovaná KSČ označila, že viníkem není nový kurz ve společnosti a v hospodářství, ale staré reformní struktury Pražského jara v podnicích, které stále „okupují“ vedoucí funkce. Například v celé Praze bylo v období před Vánocemi roku 1971 k dostání pouze 130 ks dámského spodního prádla.⁶⁴ Místo toho, aby se vláda zaměřila na chybu v systému zásobování a výroby, poslalo vedení KSČ do všech podniků Oděvy obchodní inspekci. Tyto informace o nedostatku se nikdy nedostaly na veřejnost, jelikož nebylo přípustné kritizovat nový kurz v hospodářství. Kosmetika Bratislava a Astrid byly vedením KSČ pokárány za nedostatek rtěnek.⁶⁵ To ale bylo vše. Ve zprávě není zmínka o chybách v plánování a zastavení dodávek surovin ze zemí nesocialistického bloku.

Co plyne z této kapitoly? Normalizační vedení se snažilo konsolidovat společnost pomocí stimulů. Zboží bylo hned po mzdách tím nejdůležitějším prvkem. Zlevnilo se zboží každodenní potřeby, jako pečivo, masné výrobky, dále automobily a drobné domácí elektrospotřebiče. To byla oficiální doktrína, která se ale nezmiňovala o dopadech této „usmiřovací“ akce se společností. Zlevnění u některých výrobků se projevilo nejen v jejich kvalitě, ale v množství dodávané na trh. Zmrazení cen, které mělo ukázat stabilitu a sílu socialistického hospodářství zapříčinilo, že se podniky nesnažily (neměly k tomu ani dostatečné finanční prostředky) inovovat své výrobky, jelikož poptávka spotřebitelů byla určována ne samotnými spotřebiteli, ale Státní plánovací komisí. Zastavení dodávek kvalitních surovin (např. bavlny) ze zahraničí způsobilo akutní nedostatek prádla všeho druhu.

⁶² tamtéž; str. 4

⁶³ Předsednictvo ÚV KSČ; *Informace o zajištění vánočního trhu*, č. 1313/21, 15.12.1971, str. 5

⁶⁴ tamtéž; str. 5

⁶⁵ tamtéž; str. 6

Tím, že se zvýšily mzdy všech zaměstnanců o 20%, došlo k velké zátěži podniků po celé republice. Vláda se nepodílela na tomto zvýšení. Podniky sami musely ze svých finančních zdrojů hradit zvýšení mzdy svým pracovníkům, aniž by dostaly nějaký stimul k oživení a inovaci své výroby, aby se více jejich výrobky prodávaly, především v zahraničí. Stranický zákaz, aby se snížila výroba na úkor zvýšení mzdy, prakticky znemožnila nové plány na inovaci výroby a tím i kvality zboží.

Po roce 1970 dochází ke smíření se společností velmi intenzivně. Ale jak se výše ukázalo toto „smíření“ mělo i svou pochopitelnou daň, především v hospodářství, jeho rozvoji do budoucna. Došlo k zvýšení mezd, snížení cen výrobků, ale na druhou stránku k velkým nerealizovaným finančním transakcím, velké kupní síle obyvatelstva, které si za své peníze nemohlo pořídit tak kvalitní zboží (sice zlevněné) a v takovém množství, na které bylo zvyklé z druhé poloviny 60. let.

Otakar Turek vyjádřil systém centrálního plánování v 70. letech: „Českoslovenští manažeři pracovali v jiném světě. Měli napravovat jednotlivé defekty nenapravitelného systému. ... Záplatovat dřavou loď, aby se udržela na hladině je pro kapitána méně povznášející, než být u kormidla lodi, která pluje plnou parou vpřed“.⁶⁶ Normalizace dbala především na sociální klid v podnicích a tak ustupovala požadavkům pracujícím na poli výkonnosti. Ředitelé neměli zájem se podílet na zvyšování kvality, nebyli ani k tomu nuceni, soustředili se jen na klid, na politický klid ve svém podniku.

Dalším problémem, který nový režim po roce 1969 považoval za důležitý, byla bytová výstavba. Mohl si i v této oblasti zavázat občany republiky k loajalitě?

3.4 BYTOVÁ OTÁZKA

V 60. letech vyvstal tíživý problém s bytovým zázemím občanů republiky. V půli 60. let se rozjely plány na masivní výstavbu sídlišť a obytných celků na krajích velkých měst. Nové řešení bylo důkladně plánované a byly připraveny nové technologie na takovou to výstavbu.

⁶⁶ TUREK, Otakar; *Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995, str. 69

Uvolnění v půli 60. let přineslo do výstavby i nové kvalitní prvky, jako bylo zvýšení obytné plochy domů, kvalitní materiál na výstavbu a promyšlené urbanistické řešení celých těchto celků. Přerušení demokratizace v srpnu 1968 mělo za následek konec „pokrokovým“ plánům na kvalitní bydlení v naší republice. Ve stavebnictví se začal uplatňovat takový typ výstavby, který by měl okamžitý efekt ve zvýšení počtu dokončených bytů.

Normalizační režim v rámci své politiky sociálního smíru se společností, potřeboval urychleně vyřešit bytovou krizi. Po roce 1969 se začaly uplatňovat méně kvalitní materiály z litého betonu a panelových prefabrikátů, které byly již ve své době zastaralé. V 60. letech se převážně stavělo z kvalitních bloků kombinované s cihlami. To mělo za následek, že domy ze 60. let, ačkoli stavebně více náročné, byly kvalitní pro bydlení, a jak se dnes ukazuje i stabilní, co se týče opotřebování.

Na počátku 70. let bylo rozhodnuto v pokračování výstavby velkých sídlišť. V rámci urychlení výstavby byly upraveny stavební parametry bytové výstavby. Byla zmenšena užitná obytná plocha, celá výstavba se uskutečňovala pomocí panelových prefabrikátů a z hlediska urbanistického se výstavba těchto celků připravovala narychlo a tím začaly vznikat sídlištní celky bez „duše“. Režim si potřeboval nějakým způsobem naklonit obyvatelstvo na svou stranu. Bytová výstavba byla zaměřena především na mladé rodiny s dětmi. Ačkoli byla výstavba nekvalitní, v počátku se novým nájemníkům tyto byty zdáli, jako konformní a velmi přitažlivé.

V Českých zemích se počet bytových jednotek zvýšil v roce 1975 o 97 104 (v roce 1970 to bylo 73 445). Nejvíce bytů se postavilo tam, kam nový režim směřoval své síly, což byl severomoravský kraj, hlavní město Praha (zde bylo nutné režimem řešit tíživou bytovou situaci) a také překvapivě kraj jihočeský, kde se v letech 1970 až 1973 postavilo nejvíce bytů (v průměru 15 000 ročně).⁶⁷ V roce 1975 dosáhla bytová výstavba svého vrcholu a v tomto období vznikly obrovské sídlištní celky, jako například Jižní a Severní město v Praze. Stát vynakládal velké peněžní prostředky na tuto výstavbu. Zajímavým jevem bylo, že počet nových družstevních bytů klesl z 34 774 v roce 1970 na 27 592 v roce 1975 a tento trend snižování pokračoval.⁶⁸ Byl to výsledek nové normalizační politiky centralizace nejen politiky

⁶⁷ Nejvíce bytů v ČSSR se postavilo v Kraji Západoslovenském, potažmo v Bratislavě *Statistická ročenka Středočeského kraje*; Praha, KS ČSÚ, 1974, str. 434 a *Statistická ročenka ČSSR*; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 213

⁶⁸ *Statistická ročenka ČSSR*; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 213

a moci, ale i ovládnutí bytového hospodářství. Stát nejen, že byl monopolním zaměstnavatelem, ale i většinovým vlastníkem bytového fondu republiky. Tím si přisvojil další „páku“ na obyvatele země. Pokud někdo se nechtěl „konsolidovat a normalizovat“ nejen, že by přišel o práci, ale i o bydlení v nějakém přijatelném standartu odpovídající socialistické společnosti. Bylo mnoho případů, kdy se člověk, který byl v opozici či nemilosti režimu nedostal adekvátní práci, ale ani bydlení, ačkoli měl rodiny a malé děti. Z bytového hospodářství se stala jakási odměna za loajalitu. Masivní, ačkoli nekvalitní výstavba k tomuto fenoménu velmi přispěla. Režim si v prvních pěti letech svého působení zajistil velkou výstavbu z finančních prostředků, které čerpal díky hospodářskému oživení v druhé půli 60. let.

Vláda se zabývala také výši nájmu v těchto bytech. Průměrný nájem činil v těchto letech 238 Kčs za měsíc a do konce 70. let byla tato cena zmrazena. Po nájmech se nezvyšovaly ani poplatky spojené s elektřinou (0, 70 Kčs za kWh) a plynem (0, 50 Kčs za m³),⁶⁹ ačkoli se právě v 70. letech Československo dostává do energetické krize především v dodávkách elektřiny. Všechny tyto stimuly zatěžovaly stání pokladnu a to se projevilo na kvalitě výstavby, která byla z dlouhodobého hlediska neudržitelná a dědictví nekvalitní výstavby panelových sídlišť si právě dnes tíživě uvědomujeme. Absence místních služeb v těchto sídlištních celcích byl problém, který nový režim řešil neefektivně a ze sídlišť se stávaly pouze „noclehárny“.

Rapidní nárůst zaznamenala i podniková výstavba bytů. Jak bylo výše zmíněno, podniky a jejich ředitelové se snažili uklidnit nespokojenost s nástupem režimu, jak pomocí sociálních stimulů, tak i mzdových. Podniky se začaly stále více podílet na výstavbě svých vlastních bytových celků. V roce 1975 bylo postaveno v Českých zemích na 20 998 bytových jednotek samotnými podniky.⁷⁰ Tyto stimuly pro zaměstnance znamenaly především větší sepejetí se svým zaměstnavatelem a na druhé straně ztrátu větší možnosti rozhodnout se změnit své zaměstnání.

Do této kapitoly také patří fenomén, který se objevuje především s nástupem normalizačního režimu. Je to výstavba chalup a rekreačních budov v okolí velkých měst. Tato individuální

⁶⁹ *Statistická ročenka ČSSR*; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 250

⁷⁰ V období let 1966-1970 se na podnikové byty podílely na nové výstavbě 8,6%, v letech 1971-1975 21,7%.

Statistická ročenka ČSSR; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 250; str. 213

KOL.; *Sociální souvislosti krizi komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, str. 70

výstavba zaznamenala obrovský skok právě mezi léty 1970 a 1975 (nárůst této výstavby byl po celá 60. léta). Pokles angažovanosti a zájmu lidí o veřejné a politické záležitosti státu, obava z veřejné činnosti ve svém bydlišti a na pracovišti, uzavření se do vlastních koníčků a zájmů, útek do soukromého života a vytvoření úzkého sepjetí svých vlastních přátel způsobilo změny v lidském sebeuplatnění. Stísněnost panelových domů, jejich neosobní vizáž, pocit toho, že byt není soukromý, ale státní, to vše mělo vliv na nový typ života. Vznikl „konzumní socialismus“ pro který bylo typické chataření, brzké páteční útky ze závodů do přírody (na víkendové chataření mělo vliv zavedení zkrácení pracovního týdne na pět dní), kde si tzv. „konsolidovaný“ člověk našel své místo pro seberealizaci. Na počátku 70. let rapidně vrůstá stavba chatových oblastí, které umožnily obyvatelstvu útek do svého světa. Ačkoli tyto stavby byly v mnoha případech protizákonně postavené a někdy narušily přírodní tradiční ráz krajiny, režim tento trend přivítal. V číslech to znamená, že v roce 1971 byl počet bytů předělaných na jiné, většinou rekreační účely, 4 316. V roce 1973 již 5 522 a v roce 1974 5 262. V letech 1971 – 1975 se postavilo 615 199 rodinných domků, právě v obcích do 2000 obyvatel.⁷¹ Neosobní ráz nových městských celků stále více odrazoval mladé lidi od toho, aby zde strávili svůj volný čas. Z tzv. „králíkáren“ se staly pouze místa přespání, ze kterých lidé prchají buď do práce nebo na své chaty a domky na vesnici.

Tato situace právě vyhovovala vládnoucí normalizační elitě. Neutralizovala nespokojené a uzavření se do vlastního soukromí odvádělo pozornost od veřejných hlasů nespokojenosti.

3.5 ZDRAVÍ

Zdravotnictví a péče o zdraví občanů patří mezi nejdůležitější služby státu. Normalizační Československo si toto plně uvědomovalo. Poskytnutí bezplatné péče bylo již před rokem 1969 a také již republice sloužila rozvinutá síť nemocnic a specializovaných lékařských pracovišť. Nové vedení strany a vlády se snažilo zlepšit kvalitu zdravotnictví, tak aby dokázalo, že konsolidace jde správným směrem. Ukázat lidem, že socialistické zdravotnictví, které je bezplatné, je výdobytkem pouze společnosti socialistické. Československé

⁷¹ KOL.; *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, str. 77

zdravotnictví bylo opravdu na vysoké úrovni, i v porovnání měření podílu k HDP s ostatními evropskými zeměmi.

Celý zdravotní systém byl postaven na centralizaci a dá se říci na tvrdé disciplíně. Všechny oddělení nemocnic a pracoviště nebyly samostatné jednotky. Ve sledovaném období začíná ale upadat kvalita právě specializovaných pracovišť. Prvním důsledkem byl fakt, že mnoho špičkových doktorů emigrovalo ve velké vystěhovalecké vlně po roce 1968. Další příčinou byla neochota nového režimu pochopit nový vývoj v lékařství, zkoumání nových poznatků, které do ČSSR přišly v době 60. let z nesocialistických zemí a především velká nákladnost provozu těchto specializovaných oddělení. Je zajímavé, že ačkoli se životní prostředí zhoršuje a kvalita ovzduší se začíná stávat tmavou realitou normalizační společnosti, celkový počet lůžek v léčebnách respiračních onemocnění klesá mezi léty 1975 a 1977 o 200, ačkoli pacientů v tomto období přibilo téměř o 1 700. Tento podobný trend můžeme sledovat i v ústavech radioterapeutických, kde ubylo lůžek o 140.⁷² Režim se soustředil na takové obory, které byly nejvíce nutné pro společnost. Především to byly okresní nemocnice. Ty byly přeci také nejbližší občanům a zde právě mohli ocenit zásluhu nového režimu na kvalitu zdravotnictví. Specializovaná oddělení nejsou přeci vidět a to občan jen těžko ocení. Počet lůžek mezi léty 1975 a 1977 vzrostl o 1%. Roste i počet lékařů, kterých v ČSSR bylo k roku 1977 9 245 na rozdíl od roku 1975, kdy jich bylo 8 564.⁷³ Mohlo by se zdát, že československé zdravotnictví bylo jednou z mnoha sfér, kde normalizační režim v rámci svého „usmíření“ společnosti nejvíce uspěl.

Ale právě i zde se režim dopustil mnoho chyb. Především, jak již výše zmíněná, absence specializovaných pracovišť, které mělo za následek technologické zaostávání za západními zeměmi v rámci nových metod léčení. Vynaložená částka na obyvatele byla například v SRN 2000DM, v ČSSR tato částka nebyla ani v Kčs. Počet lékařů se v 70. a 80. letech zvyšoval dvakrát rychleji než počet lůžek, kterých přibýlo během 20 let normalizace pouze o 10 000.⁷⁴ V zásobování léky byly velké problémy, především tím, že nebyl přístup k novým lékům ze západu a socialistický blok byl ve vývoji nových preparátů velmi pozadu. Především tím, že Husákův režim se zaměřil na technologický vývoj v jiných odvětvích hospodářství, jako například stavebnictví a strojírenství. Také přístrojové vybavení našich nemocnic bylo na

⁷² *Statistická ročenka ČSSR*; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 581

⁷³ tamtéž

⁷⁴ KAILINOVÁ, Lenka; *Sociální vývoj Československa 1969-1989*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998, str. 55

velmi nízké úrovni. To vše bylo příčinou podplácení a protekce právě při získávání lepší lékařské péče a zahraničních léků. „Celý zdravotní systém byl nepružný, lidé neměli možnost volby lékaře a zdravotního zařízení. Plné hrazení léků vedlo k plýtvání, chyběla zainteresovanost na efektivním fungování léčebných zařízení.“⁷⁵

Obava z veřejné činnosti a uzavření se do svého soukromého světa se projevilo i na zdraví obyvatel. Po roce 1970 rapidně narůstá konzumace lihovin a cigaret. Lidé hledali právě v alkoholu východisko ze své situace, která byla pro některé společensky nepřijatelná. Jestliže v roce 1968 byla spotřeba alkoholických nápojů na 1 obyvatele 7, 2 l čistého lihu v roce 1970 je to již 8, 4 l a v roce 1972 9, 1 l. Prodej a spotřeba piva na jednoho obyvatele v roce 1966 byla 167, 3 l, v roce 1973 již 198, 9 l, u vína byl nárůst z 1, 94 l na 6, 02 l a u kávy z 0, 71 l na 1, 18 l. Zajímavé je, že lidé většinou pijí doma, ve svém soukromém prostředí. Prodej lihovin mimo stravovací podniky vzrostl mezi léty 1968 a 1973 z 39, 9 % na 64, 2%.⁷⁶ Tzn. ¾ vyrobených lihovin v Československu bylo vypito mimo stravovací zařízení a restaurace. Sklíčenost a rezignace společnosti si vybírala i jinou horší daň. Nespokojenost s konsolidací společnosti neustále v počátku normalizace rostla. To dokazuje počet podání stížností. V roce 1971 jich bylo na 62, 9 tis. a v roce 1973 se vyšplhaly na 121 tis.⁷⁷ Většina z nich nikdy nebyla vyslyšena a byly především na škodu stěžovatelů. Tyto stížnosti se většinou týkaly mzdové, sociální a bytové problematiky. V takovém prostředí rostla sebevražednost. V roce 1970 se vyšplhala na území Českých zemí na své maximum od roku 1914. 2 381 sebevražd, to je velké číslo se srovnáním, že o 6 let dříve sebevraždu spáchalo 1 796 lidí (v roce 1980 2 290 a v roce 1995 1 733 sebevražd).⁷⁸ Z tohoto důvodu rostl zájem ze strany lidí o psychiatrickou péči. Kvalita těchto zařízení byla velmi nízká a ve výsledku byla velmi špatná pro společnost, jelikož příčina špatného psychického stavu byla v samotném základu nového společenského řádu. Počet lůžek na psychiatrických ústavech vzrostl téměř o 300 míst, ale počet pacientů vzrostl přes 2 000, to mělo za následek, že poptávka po takových zařízeních byla velmi vysoká. Režim nestačil zajistit rychlé ošetření pacienta a tak se v tomto období zvýšila průměrná ošetrovací doba o 2% (tzv. o 104 tis. hodin) mezi léty 1975 a 1977.⁷⁹

⁷⁵ tamtéž: str. 56

⁷⁶ KOL.; *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, str. 77

⁷⁷ tamtéž

⁷⁸ internetové stránky Českého statistického úřadu: http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/kapitola/4012-06-2001_az_2005-16

⁷⁹ *Statistická ročenka ČSSR*; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 581

Nová vláda po roce 1969 zcela ignorovala potřeby lidí s nějakým postižením. Ve své politice se pouze zaměřila na mladé lidi s dětmi a na pracovníky v produktivním věku. Lidé s mentálním nebo tělesným postižením byli odsunuti na okraj společnosti a nebylo jim souzeno žít v radostném světě. Nejen, že se nikde nemluvilo o tomto problému, ale tito lidé nebyly právě v 70. a 80. letech vidět, jelikož ústavy byly v odlehlých koutech republiky. Pokud ve Středočeském kraji byl počet lůžek v roce 1965 shodný s počtem svěřenců v ústavech pro tělesně a duševně postižené děti (využití míst 93,8%), tak v roce 1972 byly tyto ústavy přeplněné a ubytovaly o 10 svěřenců více, než byla kapacita (je to údaj pouze za jeden kraj v ČSSR). U domovů důchodců byla situace podobná. V roce 1965 bylo využití míst 98,1%, v roce 1972 již 99,7%.⁸⁰ Režim se „usmířoval“ se společností za cenu toho, že skupiny lidí, které pro něj neměly „význam“, odsouval na kraj společnosti. Právě na počátku 70. let začíná generační odloučení starých lidí od společnosti, které trvá až do dnešní doby.

Co se týče oblasti zdravotnictví, nový režim byl ve svém politickém plánu úspěšný. Zajistil výstavbu mnoho okresních a místních nemocnic, rozšířil síť vesnických doktorů a pokračoval v bezplatné zdravotní péči pro celou společnost. Bohužel, tento trend měl i své nedostatky, které se projevují i s dozvukem dnes. Především tuhost systému neumožňovala, jakoukoli zainteresovanost pacientů na zdravotnictví a tím docházelo k „předávkování“ a „přebujení“ zdravotnického systému v zemi. Lidé, ačkoli měli všechny léky zdarma, byli nuceni podplácet lékaře pro kvalitnější péči a lepší léky. Stát poskytoval pouze průměrnou péči, i když v mnoha ohledech byla dostatečná. Kvalitnější péče byla pouze pomocí korupce. Nehybnost lékařského systému odrážela celý systém hospodářství a politiky normalizačního režimu, kde jedinec byl pouze příjemce a ne zákazník, který vytváří poptávku.

Normalizační režim si „koupil“ společnost právě také zdravotním systémem, kde měl absolutní monopol na zdraví občana. Člověk si mohl vybrat mezi odporem proti totalitní vládě, či loajalitou vůči režimu konsolidace, mezi nemocí a zdravím. Společnost, ta většinová, si vybrala cestu zdraví sebe samých i svých dětí, pokud se jedná o kvalitní a dobrou zdravotní péči ve státních nemocničních zařízeních, tedy ve všech v republice.

⁸⁰ *Statistická ročenka Středočeského kraje*; Praha, KS ČSÚ, 1974, str. 434 a *Statistická ročenka ČSSR*; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 323

3.6 KULTURA

Události po srpnové okupaci vyvolali v lidech silný odpor k Sovětskému svazu a pěti zemím podílející se na této invazi. Nová vládnoucí garnitura se snažila tento odpor zlomit. V kultuře normalizovaného Československa se začaly objevovat ty díla, která pocházela výhradně ze Sovětského svazu a z pěti zmíněných zemí. Bylo důležité vrátit do podvědomí lidí, že náš východní soused je bratr.

Stát se aktivně snažil omezit ty knihy, které považoval za závadné. Především se jednalo o překlady zahraničních autorů, které byly před rokem 1969 běžně k dostání na pultech knihkupectví. V roce 1969 bylo v ČSSR přeloženo z anglického jazyka 134 knih, v roce 1974 pouze 91. U německých knih byl pokles ve stejném období ze 112 na 80 knih a u francouzských překladů byl pokles z 83 na 50.⁸¹ Na druhé straně se zvýšil počet překladů těch autorů, kteří pocházeli ze „spřátelených“ zemí. A tak za stejné období, byl u bulharských knih nárůst z jednoho překladu na 17, u polských z 29 na 37 a u sovětských knih ze 74 na neuvěřitelných 259.⁸² Z tohoto důvodu pokles zájem lidí nakupovat knihy v prodejnách a vzrostla návštěvnost knihoven, kde se ještě daly najít ty knihy, které byly závadné a nemohly být k dostání v běžném prodeji. Ačkoli mezi léty 1975 a 1977 poklesl počet knihoven v ČSR z 8 050 na 7 715, počet čtenářů ve stejném časovém úseku narostl z 1 427 tis. na 1 559 tis. a počet výjpuček stoupl téměř o 10 mil.⁸³ Z toho vyplývá, že režimu se nepovedlo omezit ty knihy, které považoval za nepřátelské. Nedostatek kvalitních knih a autorů měl za důsledek vznik „podpultových“ knih a velký zájem o antikvariáty. Dalším důsledkem této politiky byl masivní vznik samizdatu a opisování knih na psacím stroji. Společnost ve svém šedém světě se stáhla do soukromí, kde v poklidu mohla číst své knihy, které byly režimu na obtíž. Úmysl izolovat Československo od západní kultury a vytvořit velký tlak sovětské kultury se normalizačnímu režimu nepovedl a ve svém důsledku byl jednou z příčin jeho pádu.⁸⁴

Film a televize po roce 1969 zaznamenal velký rozmach. Nový režim dával těmto mediím velký význam. Především zde nastala taková společenská situace, která těmto odvětvím průmyslu velmi nahrávala. Tím, že se lidé stáhli z veřejného života a více času trávili ve

⁸¹ KOL.; *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, str. 91

⁸² tamtéž

⁸³ *Statistická ročenka ČSSR*; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 573

⁸⁴ KOL.; *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, str. 78

svých domovech a na svých chatách, či rekreacích, film a televize se staly, díky své masové výrobě, hlavním ústředním bodem „socialistické konsolidované“ domácnosti. Režim tuto narůstající pasivitu uvítal a začal dělat vše pro to, aby lidem nabídl na obrazovkách a v kinech to nejlepší, co mohl. Na jednu stránku začala zlatá léta české kinematografie, ale na druhé straně se tímto nepřímo podporovala pasivita lidí. Mezi léty 1975 a 1977 vzrostl počet nově natočených českých filmů z 1 467 na 1 891.⁸⁵ Nové stranické vedení se aktivně zabývalo i kvalitou daného filmu a především se snažilo, aby naše nové filmy byly z větší části barevné a tím dokázat technickou vyspělost socialistického filmového průmyslu. Také se vynakládaly velké částky na dovezení filmů ze zahraničí, nejen ze sovětského bloku, ale také z Itálie a Francie. Jestliže v roce 1969 byl podíl západních dlouhometrážních filmů uvedených do kin 45,7 %, v roce 1974 tento podíl klesl na 36,4 %. Sovětské filmy se podíly v roce 1968 10%, v roce 1974 již to bylo 18,3 %. Zajímavé je, že jugoslávské filmy svým podílem v daném období snížily ze 7,1 % na 3,4%.⁸⁶ Zde je vidět jasné preferování daných filmů, kde záleželo na zemi původu a ne na kvalitě. Jak bylo výše zmíněno, tyto léta byly pro český filmový průmysl léty zlatými, ale také finanční zatížení státní pokladny bylo v tomto případě enormní. Na film se vynakládaly, někdy až zbytečně, ohromné částky. Paradoxem této doby je, že nejnákladnější filmy, především s politickým nádechem, byly méně úspěšné, než levnější filmy, ale kvalitnější. Sledovanost sovětských filmů, jak v kině, tak v televizi byla žalostná. Společnost tímto dávala jasně najevo, co si myslí o nové vládnoucí garnituře a jejím postoji k Sovětskému svazu.

To byl důvod, proč návštěvnost kin klesala. Mnoho autorů tento trend připisují větším počtem televizorů v českých domácnostech. Ale do roku 1969 návštěvnost kin stoukala, ačkoli počet televizních přijímačů stoupal (4 obyvatelé na televizní povolení). V roce 1973 klesla návštěvnost kin o polovinu, i když povolení na televizní přijímač byl podobný předchozímu období, tedy v průměru 3,7 obyv. na přijímač.⁸⁷

Stále se zvyšující požadavky na televizní vysílání a nárůst počtu televizních přijímačů v českých domácnostech (za rok 1970 94 783 televizních účastníků)⁸⁸, donutily stranické a státní vedení se zabývat rozšířením Československé televize a jejím zkvalitněním. Televizi

⁸⁵ *Statistická ročenka ČSSR*; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 573

⁸⁶ KOL.; *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, str. 92

⁸⁷ *Statistická ročenka Středočeského kraje*; Praha, KS ČSÚ, 1974, str. 434 a *Statistická ročenka ČSSR*; Praha, Federální statistický úřad, 1979, str. 300

⁸⁸ Předsednictvo ÚV KSČ; *Řešení provozních nákladů spojených s vysíláním II. tel. programu a barevné televize*, č. 1619/21, 25.2.1972, str. 2

byl v této době dán hlavní podíl na propagaci socialistického „zázraku“ v ČSSR a tím se tento podnik stal klíčovým pro stranické a státní špičky státu. Na ČsT byl zaměřen „hledáček“ většiny stranických oddělení. Nové pořady, filmy a především estrády měly ukázat, že je lepší přeci zůstat doma u televizní obrazovky, než jít do společnosti. A opravdu tento vývoj se vyplnil. Sledovanost těchto pořadů se během let 1970 až 1975 zvýšila trojnásobně, nezávisle na stále vyšším počtu televizí v domácnostech.⁸⁹

Z politického hlediska byla ČsT klíčová pro nový normalizační režim. Pokud v roce 1969 bylo odvysíláno v průměru 300 pořadů měsíčně ze sovětské a východoevropské produkce, tak v listopadu roku 1973 toto číslo narostlo na své maximum, na 3365 pořadů a zpráv měsíčně (ačkoli to byl měsíc listopad, do tohoto čísla nejsou započítány přenosy manifestací, přehlídek a oslav kolem VŘSR).⁹⁰ Československá televize se během pěti let své normalizační existence rozrůstá rychlým tempem a zaměstnává stále více interních i externích pracovníků. 25. února 1972 se předsednictvo KSC zabývalo otázkou dalšího rozvoje televize a jejího vlivu na společnost. Nová budova na Kavčích horách poskytovala větší prostor pro vysílání a nový režim plně využil svého monopolu na toto medium. Předsednictvo ÚV KSC schválilo zvýšení provozních nákladů pro televizi z 1 091 mil. Kčs za rok 1971 na 1 636 mil. Kčs na rok 1975.⁹¹ Novinkou, která měla za následek toto drastické zvýšení, bylo zahájení druhého vysílacího programu v barevné verzi. Nová vláda vložila obrovské částky do televize i do stavby nových vysílačů, aby dokázala, že to, co se nepovedlo za minulé reformní vlády, se teď daří. Ale z daných záznamů je evidentní, že projekty a plány na toto rozšíření, existovaly již od poloviny 60. let a normalizační vláda si je jen přivlastnila, stejně jako v případě bytové, sociální, propopulační politiky, atd. Ačkoli byly k dispozici nové technologie, vysílání se velmi prodražovalo. Průměrný náklad na 1 hodinu vysílání se během 10 let zvýšil o 51% (na 257 tis. Kčs v roce 1975), u barevného vysílání částka činila 800 tis. Kčs.⁹² Tento příklad dokládá neefektivnost normalizačních opatření. Ačkoli se dokázalo otevřít druhý program vysílání a barevné vysílání programů, náklady byly extrémní, jako ve všech projektech „usmíření“ se společností, jak se ukázalo výše.

⁸⁹ KOL.; *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1993, str. 93

⁹⁰ tamtéž

⁹¹ Slovenská část televize se podílela na vysílání maximálně 30%, ale dotace ze státního rozpočtu představovaly 50% rozpočtu pro celou ČsT.

Předsednictvo ÚV KSC; *Řešení provozních nákladů spojených s vysíláním II. tel. programu a barevné televize*, č. 1619/21, 25.2.1972, příloha č. 1

⁹² tamtéž: str. 3-4

Československá televize byla do roku 1970 soběstačná a vracela své přebytky do státního rozpočtu.⁹³ S novou normalizační politikou se televize dostává do finančních potíží. Vlastník, tedy stát, přistupuje k masivní dotační politice. Nebylo v normalizační sociální politice možné, aby se zvýšily poplatky za televizi, ty zůstaly neměnné tzv. 25 Kčs za měsíc. Na druhou stranu se státní dotace od roku 1970 zvyšovaly každým rokem přibližně o 100 mil. Kčs, a v roce 1975 dosáhly 448 mil. Kčs.⁹⁴ Je zde vidět, že normalizační režim nechtěl řešit chyby systému plánování a raději štědrými dotacemi zajišťoval takovou kvalitu, která by byla na evropské poměry alespoň průměrná. Tím, že se nezvýšily poplatky za televizi, či výnos z reklam, se úplně ztrácela spoluúčasť lidí na veřejnoprávní televizi.

Příklad Československé televize ukazuje, jaké chyby dělal režim ve své normalizační politice. Velké částky ze státního rozpočtu byly použity na ovládnutí tohoto media, které zažívalo masový rozvoj. Ztrátovost televize se hradila plně ze státního rozpočtu, podobně, jako ostatní velké podniky po celé republice.

Na druhou nová výstavba televize a spuštění druhého vysílacího programu byl velký technický pokrok, ačkoli jsme byli mezi posledními v Evropě, kdo začali vysílat barevně (pouze BLR a RSR vysílaly černobíle).⁹⁵ Vliv na společnost byl velmi velký. Spuštění více barevných pořadů, druhého vysílání a vysílání nových seriálů a estrád, umožnilo lidem na chvíli zapomenout na šedou strnulost normalizačních let. Na druhé straně režim tuto pasivitu lidí nijak nepotlačoval a spíše ji podporoval ve všech možných směrech, i v tomto televizním. Televize, ale i všechny media měla především sloužit, jako ideologický kanál k lidem: „Pokládá se za správné, aby provozní činnost Čs. televize byla v letech 1971 – 1975 dotována ze státního rozpočtu a to vzhledem k tomu, že stát má zájem na maximální rozšíření působení televize na politické a kulturní myšlení lidu.“⁹⁶

⁹³ Česká část televize dotovala i ztrátu té slovenské.

⁹⁴ Předsednictvo ÚV KSČ; *Řešení provozních nákladů spojených s vysíláním II. tel. programu a barevné televize*, č. 1619/21, 25.2.1972, str. 5

⁹⁵ tamtéž: str. 1

⁹⁶ tamtéž: str. 6

V této hlavní kapitole se nastínila základy redistribučního systému v Československu na počátku 70. let. Pro mnohé občany byl tento systém „uplácení“ pohodlný, jelikož lidé měli jistotu zaměstnání i přes relativně nízké mzdy, byla jim zajištěna základní zdravotní péče zdarma a odborné školství. To vše šlo k uniformitě společnosti a průměrnosti, spoléhání na jistoty bez vlastního přičinění. Normalizační systém nabízel mnoho výhod, ale k tomu, aby jich člověk dosáhl, byla nutná kompetentnost, povolnost a předstíraná aktivita.

Pasivita obyvatel po srpnové invazi byla ze strany vládních kruhů vítaná. Strana a vláda se zaměřily na aktivní podporu mladých lidí. Především velká síť mateřských školek umožňovala vysokou zaměstnanost žen. Sociální vymoženosti v Československu plodily na jedné straně loajalitu obyvatel na druhé straně nevykonnost ekonomiky.

Jaké hlavní body vyplývají z této kapitoly?

1) Díky nové „normalizační“ mzdové politice došlo k nebývalému skoku příjmů všech zaměstnanců, který vytvářel velký tlak na ekonomiku státu a vytvořil více rovnostářskou společnost. Na druhé straně nedošlo k výraznému výkonu pracovních sil v ekonomice a také došlo k silnému zatížení československých podniků sociálními výdaji vůči svým zaměstnancům. Kdo patřil k politicky privilegovaným osobám strany a státu, tak měl na osobním platu, či důchodu mnohokrát více, než obyčejný člověk, tím nerovnost nezmezila, jen se opět zakotvila mezi lidmi a funkcionáři. Ačkoli byla společnost finančně dobře zajištěna, na její kupní sílu nebylo socialistické hospodářství připravené a nemohlo nabídnout takové adekvátní zboží a služby, jak vůči poptávce, tak k dané kupní síle. To mělo za následek vytvoření paralelního „černého“ trhu.

2) Sociální zabezpečení obyvatelstva ve formě nových dávek: např. peněžní pomoc v mateřství, vyrovnávací příspěvek v těhotenství a mateřství, podpora při narození dítěte, pohřebné, mateřský příspěvek a další; skrze školství, bytovou výstavbu, zdravotnictví atd, se stalo politickým faktorem a rozšířilo řady příznivců a podporovatelů „normalizace“, především v rodinách s dětmi. Sociální systém se tak rozrostl, že slavil úspěch, jelikož na jeho růst byly prostředky z dob rychlého růstu ekonomiky 60. let. Na sociální pohodlí, vytvořené ve sledovaném období, si lidé zvykli a tak mohlo dojít k tomu, že pocit nesvobody a politického útlaku ustoupil do pozadí. V krizové situaci, která nastala na konci 80. let, se právě stal opak a politická otázka se stává hlavním problémem společnosti. Sociální systém

vytvořený na základě „úplatkářství“ měl velký vliv na myšlení lidí a dnes toto utvořené „normalizační“ myšlení vytváří nejasnosti a nepochopení na dané dílčí reformy v této oblasti.

3) Výdaje státu na počátku 70. let přispěly ke stabilizaci politického systému, čímž došlo k překlenutí politické izolace vedení státu, ale na druhé straně došlo k výrazné pasivitě obyvatel. Tato situace režimu plně vyhovovala a nepřímo ji podporovala svojí sociální a mzdovou politikou.

4) Ačkoli byla sociální politika normalizačního státu úspěšná a mohla se rovnat západním sociálním programům, měla obrovské vady. Především vylučovala ty občany, kteří nebyli pro stát důležití, především důchodce a handicapovaně. Další negativním aspektem bylo, že vytvářela neefektivnost pracujících a nijak je nemotivovala v práci. Distribuce mezd, sociálních dávek a služeb byla plně v rukou státu a lidé se na ní nikterak nepodíleli jakoukoli formou spoluúčasti. To opět vedlo k demotivaci lidí, jakkoli zvyšovat a zkvalitnit svou práci.

5) Díky novému kulturnímu směru nového režimu se podařilo prosadit návrat ke kulturní a myšlenkové izolaci společnosti, především od západní kultury a tím otevření ideologickému nátlaku sovětskému kulturnímu směru. Tento úspěch režimu vyvolal odpor společnosti, která si našla na tento tlak takové prostředky, které byly sice omezené, ale pro pád režimu na konci 80. let podstatné.

6) Ideologie měla pouze charakter „kulisy“. Aby se člověk stal součástí normalizovaného sociálního systému, musel kombinovat svou fyzickou přítomnost na pracovišti a loajalitu (či alespoň neprojevat nesouhlas) s posrpnovou politikou, vládou a stranou. Na výkonu daného jedince nezáleželo. Díky tomu, že stát vlastnil veškeré výrobní prostředky, se v sociální politice ocitl v pozici otce, neboli živitele rodiny. Tím mohl určovat o rozdělování zdrojů v rodině, podle svého vlastního uvážení.

7) Pokud spojíme všechny výše uvedené aspekty počátku 70. let, vyplynula z toho dohoda mezi mocí a základní masou obyvatelstva. Její manifestací byly volby se stoprocentní účastí a s výsledkem téměř stoprocentním pro jednotkou kandidátku Národní fronty. Tato „tichá dohoda“ se opět ve společnosti zakořenila právě mezi léty 1970 a 1975, a zněla: „vy nás necháte pokojně vládnout a my vás za to necháme slušně žít“.⁹⁷

⁹⁷ ŠIMEČKA, Milan; *Obnovení pořádku*, Brno, Atlantis, 1990, str. 126

Z uvedených skutečností vyplívá, že sociální „pohodlí“ mělo silný vliv na vytvoření „normalizační“ společnosti, ale žádný stát se neobejde bez násilí a síly mu dané moci. Do jaké míry se tento aspekt podepsal pod vytvoření pasivní „konzumní“ společnosti socialistického státu?

4 REPRESE A JEJÍ VLIV NA LOAJALITU OBYVATEL

I normalizační režim využíval svého monopolního postavení v oblasti trestního postihu a soudnictví. Jak velký vliv měla represe na loajalitu obyvatelstva? A jakou formu měl takový tlak na obyvatelstvo?

4.1 VYPOŘÁDÁNÍ SE S OPOZICÍ

Nový režim po roce 1969 se musel vypořádat jednou pro vždy s organizovanou opozicí. Především to byly opoziční skupinky kolem studentů a bývalých politických vězňů. Většina národa očekávala, že represe se budou podobat těm, které republika prožila v 50. letech. Normalizační režim, ale neměl chuť v této cestě jít. Doba se změnila a společnost se dala získat jiným způsobem, než popravami a tresty v pracovních táborech. I tak, ale normalizační režim ve svém počátku potřeboval ukázat sílu, kterou disponuje. Organizovaná opozice s vlastním programem, postaveným na základě demokratického socialismu, byla velkou hrozbou pro klidný život normalizačních vůdců. Proto bylo velmi důležité se s touto opozicí vyrovnat a na druhé straně ukázat celé veřejnosti, čeho je režim schopný.

Z počátku se nedařilo odsuzovat takový počet lidí, které předala StB státnímu zastupitelství. Důvod byl především ten, že soudní moc nebyla stále ještě „konsolidovaná“ v představách nové vlády. StB do srpna 1969 předala státnímu zastupitelství 2725 osob, soudy většinu z nich propustily, nebo rozdaly podmíněčné tresty (odsouzených bylo v ČSR 510 osob).⁹⁸ Zvláštní skupinou odsouzených byli ti, kteří nelegálně opustili republiku podle § 109. Tyto osoby se do statistik většinou nezapočítávají, jelikož jejich množství značně zkresluje tabulky odsouzení na základě politických přečinů (mezi léty 1969 a 1989 bylo takto odsouzeno 80 049 osob). Novou změnu v trestní represí proti opozici přineslo zákonné opatření č. 99/1969, které znamenalo prodloužení ochranné vazby ze strany bezpečnostních sil státu až na 3 měsíce. Dalším přínosem pro SNB bylo to, že se rozšířila trestnost činů proti socialistickému zřízení. Toto opatření pomohlo konsolidovat společnost po nepokojích

⁹⁸ CUHRA, Jaroslav; *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969-1972*, Praha, ÚSD, 1997, příloha č. 1

v srpnu 1969. StB ukončila vyšetřování u 137 osob na základě pobuřování, u 1010 osob na základě hanobení a dalších. Celkem bylo předáno státnímu zastupitelství 1195 osob.⁹⁹

Režimu také dělaly problémy obhájci. 4. listopadu 1970 vydalo Ústředí čs. advokacie usnesení, ze kterého vyplývá, že si obviněný ve zvláštních případech může vybrat svého obhájce pouze ze speciálního seznamu advokátů.¹⁰⁰

Otázkou bylo, jak se postavit k činům spáchaným před 20. srpnem 1969. Státní zastupitelství a soudy se shodly na tom, že zákonné opatření č. 99 se může stahovat i na závažně spáchané činy proti socialistické společnosti před tímto obdobím.¹⁰¹ Režim se nechtěl vypořádat s představiteli Pražského jaro, jelikož je využil ke své vlastní konsolidaci a jejich odsouzení by především vyvolalo negativní mezinárodní ohlas, který Husákův režim nepotřeboval, nebyl by kladně vnímán ani v Sovětském svazu, kde se začalo „oteplovat“ ve vztazích se západem a připravoval se Helsinský kongres na rok 1975. Režim se začal vypořádávat především s faktickou opozicí, jako byl KAN, K 231 a studentské organizace socialistického demokratického hnutí. Z počátku režim potřeboval konsolidovat soudnictví a státní zastupitelství, aby mohl sáhnout k zásadnímu kroku vypořádání se s touto opozicí.

StB za rok 1970 ukončila vyšetřování u 1551 osob. Velká vlna odsouzených na politickém základě začala rokem 1970. V ČSR bylo odsouzeno 860 osob, z nichž 13 osob bylo odsouzeno pro trestné činy kvalifikované jako závažné (vlastizrada, teror, záškodnictví, podvracení republiky).¹⁰² Státní bezpečnost ale stále nebyla spokojena s výší trestů, jelikož většina obžalovaných odešla od soudu s podmíněnými tresty. Většina osob byla odsouzena za § 102 – 104 (hanobení republiky, představitelů a státu světové socialistické soustavy), § 100 pobuřování a § 98 podvracení.

V roce 1971 se plně konsolidovalo soudnictví v představách normalizátorů. Tomu nasvědčuje i pečlivý výběr lidí, kteří zasedli do soudních lavic. StB předala státnímu zastupitelství téměř 1500 osob a soudy odsoudily téměř 500 osob k trestům, které z velké části už byly nepodmíněné. Na počátku března 1971 došlo v Praze k procesu Petrem Uhlem a skupinou Hnutí revoluční mládeže (Revoluční socialistická strana). Celkem sedm osob bylo odsouzeno k trestům od dvou do čtyř let nepodmíněně. V říjnu téhož roku došlo k procesu se Skupinou

⁹⁹ tamtéž

¹⁰⁰ tamtéž: str. 73

¹⁰¹ tamtéž: str. 37

¹⁰² tamtéž: příloha č. 1

třetího odboje kolem Otty Černého, který byl odsouzen na 5 let nepodmíněně.¹⁰³ Také byli postiženi umělci, kteří v období mezi srpny 1968 a 1969 vytvářeli hry na politické téma, jako například umělci v Ostravě, kteří ačkoli nikdy hry nepublikovali, byli odsouzeni každý přibližně na 1 rok do vězení.¹⁰⁴

V listopadu 1971 došlo k volbám do všech zastupitelských orgánů republiky. Na tomto základě se opoziční skupiny snažily vyburcovat společnost k občanskému odporu vůči režimu skrze letákovou akci, do které se zapojili lidé s významných měst země. Československo mělo zažít „horké léto procesů“. Lidé, kteří byli spjati s letákovou akcí kolem voleb na podzim 1971, stanuli před soudy v době letních prázdnin. Tresty byly především za podvracení a pobuřování. Tito lidé byli odsuzováni v průměru k dvěma letům nepodmíněně. Nejvyšší trest padl v Praze dne 21. července 1972, kdy byli odsouzeni autoři letáků „Občané“ k trestům od dvou let do šesti let nepodmíněně.¹⁰⁵ Na všech místních úrovních v tomto období probíhaly procesy s občany tzv. „letákové akce“. To samozřejmě zničilo poslední organizované skupiny opozice proti režimu, ale vyvolalo to obrovskou mezinárodní kritiku. Především se ozvala Komunistická strana Francie, sociálně demokratické strany západní Evropy a dalších jedenáct komunistických stran světa. Ačkoli Husák dal slib francouzskému představiteli KSF, že k procesům v ČSSR nedojde, tento slib tímto „létem procesů porušil“.¹⁰⁶ Reakce západních komunistických stran byla pochopitelná, především té francouzské. Ve Francii se schylovalo k volbám a komunistické straně by československý socialismus nepřinesl velkou reklamu. Podobná situace byla i u jiných západoevropských komunistických stran. Procesy se nehodily ani Kremlu, který se chystal na konferenci o bezpečnosti a spolupráci v Evropě.

Procesy byly sice pro režim podstatné, ale důležité pro nastupující normalizaci bylo mimosoudní násilí. Číslo odsouzených mezi léty 1969 a 1972 bylo velmi nízké, pokud ho porovnáme s předchozím dvacetiletím. Trestními represemi se podařilo potlačit aktivní skupiny odporu a vnést do společnosti pocit strachu. Většina procesů se konala na místní úrovni, což znamenalo, že okresní soudy soudily podle mírnějších paragrafů. Strach se šířil

¹⁰³ CUHRA, Jaroslav; *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969-1972*, Praha, ÚSD, 1997. str. 105-107

¹⁰⁴ tamtéž: str. 110-114

¹⁰⁵ tamtéž: str. 120-124

¹⁰⁶ tamtéž: str. 74

veřejností především z toho důvodů, že se lidé odsuzovali za takové „směšné“ činy, o nichž M. Šimečka napsal, že je „téměř každý občan naplní několikrát v životě“.¹⁰⁷

Normalizační režim nepotřeboval, aby se trestní represe stala jeho hlavním prostředkem, stačilo pouze její možné použití. Tento druh násilí byl poslední možností, kterou režim použil vůči nepohodlným lidem. Neměl ani zájem o nějaké masové použití trestní represe a spíše se věnoval sledování a upozorňování na možnost této alternativy vůči občanům.

Sociální systém, který normalizační režim nastartoval, nebyl určen pouze pro „smír“ se společností, ale i byl využíván i pro mimosoudní násilí, jako předstupeň vyšetřování Státní bezpečností a dále odsouzením socialistickým soudem.

4.2 MIMOSOUDNÍ NÁSILÍ

Normalizační režim Husáka byl průsečíkem výše uvedené přímé represe a právě „strategií materiální pacifikace“. V hlavní kapitole této práce jasně vyplynulo velké sociální zajištění obyvatelstva, které bylo možné do konce 70. let uskutečňovat pomocí velkých finančních prostředků.

Sociální zabezpečení lidí v normalizačním státě bylo velkým úspěchem nového režimu. Zajištění dětí bylo i na evropské poměry dobré. Ale druhou rovinou tohoto sociálního „zázraku“ 70. let bylo to, že mohl režim tlačit na rodiče dětí. Pokud člověk, který měl děti a odhodlal se kritizovat režim, či jeho představitele, nebylo zapotřebí okamžitě přikročit ke stíhání Státní bezpečností a hnát dotyčného k soudu. Sociální systém, který byl plně v rukou státu, mohl sloužit velmi dobře jako forma nátlaku. To, že nějaké dítě žije v nedostatku a v zanedbanosti ve vzdělání není vina státu, ale rodičů, kteří se nezapojí do „šedé“ normalizační společnosti. „Rodiče byli přinuceni spočítat a zvážit hodnoty svého života, hodnoty svých postojů, věr a přesvědčení. Ženy stály vyčítavě před svými muži a ptaly se jich, chceš zničit své děti, stojí vůbec celá ta odporná politika za to? Lze vůbec dát přednost svědomí, které je stejně součástí pýchy, před dětmi? Nestojí snad děti za to, aby se člověk

¹⁰⁷ ŠIMEČKA, Milan; *Obnovení pořádku*, Brno, Atlantis, 1990, str. 111

pokořil?“¹⁰⁸ Z toho plyne, že normalizační stát neposkytoval svou péči dětem nezištně. Rodiče byli režimem drženi v neustálém tlaku, který byl předstupněm trestní represe.

Podobná situace byla i v oblasti zaměstnanosti. Jak bylo výše zmíněno, režim poskytl zaměstnancům velké finanční částky, částečně přehlížel nízkou výkonnost československého pracovníka a toleroval „melouchy“ státních zaměstnanců v pracovní době. Pokud se zaměstnanec stal nepohodlným, pokud začal veřejně projevovat své politické názory, bylo vymyšleno mnoho důmyslných postupů v takovém případě. Byl to především „vyhazov“ z důvodu ztráty důvěry. To byl zcela nový postup, který nebyl v rozporu s tehdejšími zákonodárstvím. Tímto krokem by daný zaměstnanec ztratil nejen práci, ale i byt, který byl ve většině případů vázán na pracovní místo, výhody plynoucí ze sociální sítě podniku a další výhody nejen pro sebe, ale i pro svou rodinu. V takovém případě člověk byl člověk nervově vyčerpán, ztrácel jistotu, přijímal pomalu argumentaci zaměstnavatele a začínal pomalu přemýšlet o relativních výhodách nabízeného sociálního systému. Buďto se sám „kál“ a byl napraven tímto krokem, nebo podal výpověď sám, či byl propuštěn ze zaměstnání a přišel o všechny výhody socialistického systému. Mravní úpadek této existenční perzekuce byla odrazem celkové zbabělosti vlastních vykonavatelů. „Žádný z vedoucích činitelů státu také nikdy nepřiznal, že toto zajetí rukojmí je součástí plánu obnovení pořádku“.¹⁰⁹

Mimosoudní násilí vedlo většinu lidí k pokusům žebrat o milost, pokořit se, psát dopisy vlivným osobám a vyrábět různé sebekritiky. Společnost, která byla v roce 1968 hrdou s občanským rysem evropské vyspělé společnosti, se převrátila v ustrašené občany. Sociální jistoty byly v totalitním státě využity k formě nátlaku, aniž by se člověk někdy setkal s příslušníkem Státní bezpečnosti. Normalizační stát měl jednu obrovskou výhodu. Všechny zdroje, zaměstnanci, mzdy, sociální výhody, školy, obchody, nemocnice a další, držel ve svých rukou. Mohl odměňovat ty, které chtěl, díky tomu, že se reálný socialismus přeměnil v ryze konzumní společnost.

Režim se ve svém počátku trestně vypořádal s organizovanou opozicí, ve které byla zastoupena především inteligence Pražského jara. Majoritní společnost se na tomto případu přesvědčila, že se nevyplácí stavět režimu do cesty a že žádný politický ideál není tak lákavý, aby se člověk kvůli tomu musel vzdát svých výhod, práce a užívání si socialistického konzumu. Tato pacifikace základní masy obyvatelstva měla dvě zásadní vady. První vadou

¹⁰⁸ ŠIMEČKA, Milan; *Obnovení pořádku*, Brno, Atlantis, 1990, str. 126

¹⁰⁹ tamtéž: str. 127

bylo, že pokud stát nemá lidem, co již rozdávat, ztratí se i stimuly pacifikace společnosti. Druhou je, že pokud dojde k prvnímu kroku, normalizační stát se bude snažit sociální postavení lidí uchovat za cenu poklesu ekonomiky a celého hospodářství. V předchozí kapitole bylo jasně ukázáno, jaké negativa přinesl sociální systém „uplácení“ a že tato politika vedla sice k loajalitě, ale zničila veškeré základy občanské společnosti, což pocítujeme i dnes, ve druhém desetiletí 21. století.

5 ZÁVĚR

V 60. letech byla v sociální politice velmi populární teorie konvergence od britského analytika Rameshe Mishra.¹¹⁰ Tato teorie předpokládala sblížení východního a západního bloku pomocí sociální politiky. V Československu do roku 1969 byl tento směr velmi populární a předpokládal, že se československý sociální stát projde následujícími procesy: 1. omezení mzdové nivelizace a rozvoj soukromé spotřeby oproti společenské spotřebě; 2. větší využití tržních mechanismů v prostředí ekonomiky státního dohledu; 3. omezení státu, jako hegemonního poskytovatele sociálních služeb; 4. větší autonomie podniků v rámci plánovité ekonomiky; 5. podpora vzdělané a kultivované populace. Ve svém důsledku měla tato teorie vést u socialistických zemí k větší míře pluralismu a využití tržních mechanismů.

S 21. srpnem 1968 a počátkem normalizace se naplňují obavy Mishrovy, že státně socialistický režim není schopný přijmout teorii konvergence a reformovat se v tomto směru.¹¹¹ Z materiálů této práce vyplívá, že normalizační režim se vrátil na starou strukturu sociální politiky. Ve své podstatě využití trestních represí bylo minimální a ve velké míře se, jako trestní represe využívá právě sociální zabezpečení. Na druhou stránku míra sociálního státu v Československu byla i na evropské poměry velmi vysoká. Míra sociálních služeb byla v průměru západoevropského standartu. Normalizátoři tedy po roce 1969 uskutečnili takový autoritářský režim, který se označuje jako „zaopatřovatelská diktatura“.¹¹² To znamená, že sociální stát hraje velmi důležitou a podstatnou úlohu v mocenském systému monopolu jedné strany a její kontroly nad státem. V menší míře používá bezpečnostních složek k udržení stálého strachu v případě, že selžou kroky spojené se sociální bezpečností. Je to kombinace paternalistických metod k zajištění sociálních jistot, jisté míry blahobytu a dostupnosti kulturních statků, nicméně omezovanými státně direktivními kroky. Normalizační sociální politika se ve své podobě přiblížila opět k 50. letům a více ji prohloubila, jak na oblast konzumní spotřeby, tak na jakýsi nátlak na obyvatelstvo. Tento paternalistický stát vede jak ke stabilitě, tak i k legalizaci normalizačního režimu na počátku 70. let.

¹¹⁰ RÁKOSNÍK, Jakub; *Sověťizace sociálního státu – Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*, Praha, Fontes, 2010, str. 43

¹¹¹ tamtéž: str. 45

¹¹² tamtéž: str. 89

Sociální systém, který se stal hlavní oporou režimu, více než ideologie, tak i bezpečnostní aparát měl svůj úspěch, pokud měl splnit stabilizaci a konsolidaci společnosti. V evropském standartu sociálního zabezpečení bylo Československo mezi předními státy. Na druhé straně mělo spoustu negativních vlastností. Především to byla neefektivita sociálního systému, která vedla k malé produktivitě na pracovištích. Také zde byl problém v podílu zapojení lidí na sociální politice. Tím, že stát převzal veškerou zodpovědnost za sociální sféru, zbavil občany pocitu vyšší zainteresovanosti na svých příjmech. Další negativní vlivy byly podrobně rozepsány v druhé kapitole. Taková vysoká sociální politika se mohla uskutečnit pouze za předpokladu vysoké míry ekonomického růstu v 60. letech. Normalizační režim využil tohoto růstu k zaplnění sociálních jistot obyvatelstva za účelem „uklidnění a usmíření“ společnosti po srpnu 1968.

Velké sociální výhody, jistoty a „úplatky“ obyvatelstvu od státu měly hlavní negativní vliv na ekonomický růst státu. Stát této vysoké míry sociálního zabezpečení dosáhl za cenu míry omezení adaptability systému. V západní Evropě v průběhu 70. a 80. let docházelo k přechodu od industrializace k postindustrializaci. Na tento proces nedokázal direktivně byrokratický stát reagovat, jelikož vysoká míra sociálního zabezpečení podporující nivelizaci, zapříčinila příliš nízkou kreativitu všech aktérů. To vedlo ke stagnaci a poklesu životní úrovně obyvatelstva. „V tom momentu začala loajalita obyvatelstva a konsenzus vzešlý z rovnováhy „zaopatřovací diktatury“ erodovat a nastala systémová krize, která vyústila na konci osmdesátých let v rozklad“.¹¹³

¹¹³ RÁKOSNÍK, Jakub; *Sovětské sociálního státu – Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*, Praha, Fontes, 2010, str. 94

6 PRAMENY A LITERATURA

Archivní prameny:

Národní archiv: Předsednictvo ÚV KSČ a Sekretariát ÚV KSČ

Periodika:

Květy 1970

Hamelika 1973

Rudé právo 1972

Elektronické databáze:

Sebevraždy a jejich podíly na celkovém počtu zemřelých a zemřelých vnějšími příčinami,

http://www.czso.cz/csu/2006edicniplan.nsf/kapitola/4012-06-2001_az_2005-16

Publikované neperiodické prameny a sekundární literatura:

BLAŽEK, Petr; *Opozice a odpor proti komunistickému režimu v Československu 1968-1989*, Praha, Dokořán, 2005

CUHRA, Jaroslav; *Trestní represe odpůrců režimu v letech 1969-1972*, Praha, ÚSD, 1997

DURMAN, Karel; *Útěk od praporů: Kreml a krize impéria 1964-1991*, Praha, Karolinum, 1998

EASTEN, David; *The political system an inquiry into the state of political science*, Alfred A. Knopf, INC., New York 1953

HOLÝ, Ladislav; *Malý český člověk a skvělý český národ*, Praha, Sociologické nakladatelství, 2001

KAILINOVÁ, Lenka; *Sociální vývoj Československa 1969-1989*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1998

KOL.; *Sociální souvislosti krizí komunistického režimu 1953-1957 a 1968-1975*, Ústav Praha, pro soudobé dějiny AV ČR, 1993

KUSÝ, Miroslav; *Eseje*, Bratislava, Archa, 1991

OTÁHAL, Milan; *Normalizace 1969-1989, příspěvek ke stavu bádání*, Praha, ÚSD AV ČR, 2002

OTÁHAL, Milan; *Opozice, moc, společnost 1969/1989*, Praha, ÚSD AV ČR, 1994

Poučení z krizového vývoje; Praha, oddělení propagandy a agitace ÚV KSČ, březen 1971

RÁKOSNÍK, Jakub; *Sovětizace sociálního státu – Lidově demokratický režim a sociální práva občanů v Československu 1945-1960*, Praha, Fontes, 2010

Statistická ročenka ČSSR; Federální statistický úřad, Praha, 1979

Statistická ročenka Středočeského kraje; Krajská správa ČSÚ, Praha, 1974

ŠIMEČKA, Milan; *Obnovení pořádku*, Brno, Atlantis, 1990

ŠULC, Zdislav; *Psáno inkognito, Doba v zrcadle samizdatu 1968-1989*, Praha, ÚSD AV ČR, 2000

ŠULC, Zdislav; *Stručné dějiny ekonomických reforem v Československu 1945-1995*, Brno, 1998

TŮMA, VILÍMEK; *Opozice a společnost po roce 1948*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 2009

TUREK, Otakar; *Podíl ekonomiky na pádu komunismu v Československu*, Praha, Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, 1995

VANĚK, Miroslav; *Mocní? A bezmocní?, Politické elity a disent v období „normalizace“*, Praha, Prostor, 2006

VANĚK, Miroslav a URBÁŠEK, Pavel; *Vítězové? a Porážení?, Životopisná interview I., II.*, Praha, Prostor, 2005

7 SEZNAM ZKRATEK

- AZNP – Automobilové závody národní podnik
- BLR – Bulharská lidová republika
- ČSR – Česká socialistická republika
- ČSSR – Československá socialistická republika
- ČsT – Československá televize
- DM – marka Spolkové republiky Německo
- HDP – hrubý domácí produkt
- Kčs – Koruna československá
- KSČ – Komunistická strana Československa
- KSF – Komunistická strana Francie
- KSSS – Komunistická strana Sovětského svazu
- NDR – Německá demokratická republika
- RSR – Rumunská socialistická republika
- SNB – Sbor národní bezpečnosti
- SSR – Slovenská socialistická republika
- SSSR – Svaz sovětských socialistických republik
- SRN – Spolková republika Německo
- StB – Státní bezpečnost
- US \$ - dolar USA
- ÚV KSČ – Ústřední výbor Komunistické strany Československa
- ÚSD AV ČR – Ústav soudobých dějin Akademie věd České republiky
- VŘSR – Velká říjnová socialistická revoluce